

Міністерство освіти та науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Ярослав Мельник

**ПОМИЛКИ У СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОЇ ЛОГІКИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ДІАЛЕКТИЧНИЙ
ТА КОМУНІКАТИВНО-ДЕВІАТОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Івано-Франківськ
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
- 2019 -

УДК 165.023+316.772:81'24+81'27
М48

За редакцією доц. *Г. Д. Єрушевича*

Рецензенти: доктор філологічних наук, проф. *Ф. С. Бацевич*;
доктор філологічних наук, проф. *В. К. Ларіонова*

Мельник Я. Г.

М48 Помилки у системі традиційної логіки. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2019. 106 с.
ISBN 978-966-640-467-4

Запропонована робота є логічним продовженням таких праць, як «Основи риторики», «Елементарна логіка», «Логіка та етика». Також є другою сходинкою в осягненні комплексу наук про логіку, де першою є «Основи логіки». У роботі згорнуто представлені мовно-комунікативні девіації та ключі до їх розуміння.

Збірник адресується логікам, філософам, журналістам, філологам, правознавцям та широкому колу читачів, кого цікавлять традиційна логіка та елементарний рівень комунікативних девіацій.

УДК 165.023+316.772:81'24+81'27

ISBN 978-966-640-467-4

© Мельник Я.Г., 2019
© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019

*Світлій пам'яті
Г. Д. Єрушевича
присвячується*

ЗМІСТ

I. Передмова.....	5
II. Ознаки хибного (нелогічного) мислення (замість вступу).....	11
III. Помилки (загальна характеристика).....	15
IV. Помилки форм мислення.....	17
4.1. Поняття.....	17
4.2. Судження.....	27
4.3. Умовивід.....	32
V. Помилки доведення.....	52
5.1. Теза.....	52
5.2. Підстава.....	55
5.3. Демонстрація.....	56
VI. Показчики.....	60
VII. Додаток (словник термінів).....	81
VIII. Збої та порушення логічних принципів у живомовному потоці (у залежності від порядку слів, вживання вставних чи синтаксичних конструкцій висловлювань)	99
IX. Список рекомендованої літератури.....	101

ПЕРЕДМОВА

Епоха глобалізації значною мірою активізувала людину та інформаційне середовище, яке людина породжує, в яке вона занурена. Епоха інформаційної глобалізації вимагає навіть від пересічних громадян активного включення (в окремий інформаційний формат), а також адекватного поводження у світі інформаційних технологій. Інакше кажучи, аналітичне мислення, спроможність утримувати стратегічні орієнтири, вміння відсікати зайву та впізнавати хибну інформацію є життєво необхідними навичками сучасної людини.

Інформаційний простір останніх десятиліть несе інші загрози. Відомо, що людина творить технічні революції та науково-технічний прогрес з метою виживання та покращення умов свого існування. Але на початку ХХІ ст. доводиться визнати, що еволюційний шлях останніх десятиліть створив значно більше проблем, викликів та загроз, ніж очікувалось. У результаті – матеріально-технічний прорив не є виправданим. Так, скажімо, на зміну «залізному віку» прийшов «вік пластмас та полімерів», що радикально змінило картину світу людини – світ став комфортнішим. Але «пластмасова» ера у розвитку цивілізації спричинила екологічну катастрофу планетарного масштабу.

Проблеми та виклики стали невід'ємним елементом нашої дійсності. Вони багатолікі та різнобарвні. Найбільшою мірою вони проявляються і у сфері інформаційних технологій. Людина, яка репрезентує початок ХХІ ст., – це особа, яка системно оточила себе «гаджетами» та передала їм частину своїх клопотів (напр., збір, обробку та збереження інформації) – комп'ютер, інтернет, телевізор, смартфон

та ін. наповнили світ людини і витіснили саму ж людину. Також ми є свідками маніпулятивних технологій, які масово використовуються у ЗМІ. Беззаперечним є факт ігрової залежності, який став справжньою епідемією, та ін.

Сучасна інформаційно-технократизована епоха спричинила інші вади людини – це неспроможність вирішувати елементарні питання без наявності технічних пристроїв (навіть побутового характеру). Узагальнюючи сказане, зазначимо, що на тлі цих специфік весь світ серйозно стурбований проблемами «узалежнення». Соціологи, психологи, правознавці, футурологи, філософи, антропологи, теологи та ін. наголошують на необхідності розробки методів «звільнення», на вивченні ступенів загроз людству, на дослідженні еволюційних перспектив різних форм залежності. Виклики нашого часу є безпрецедентними. Однозначним є те, що людство не виробило адекватних механізмів самозахисту, імунітету проти епідемії узалежнень...

Очевидним є і те, що науково-технічний прогрес робить людину слабкою та вразливою і необхідність боротьби людини за своє «Я» не викликає сумніву. Прикро, але ураження технократичним вірусом зазнала когнітивна діяльність людини, її мислення. Від сучасної людини вже не вимагається шляхом інтелектуальних операцій дійти до певних узагальнень та принципів схем. Не вимагається пошук та віднайдення у глибинах свідомості формул (згустків мудрості), рецептів та сценаріїв соціальної поведінки. Потрібну інформацію людина шукає у середовищі інформаційних напівфабрикатів. У такий спосіб сучасний homo sapiens перетворюється на придаток, стає мікро сегментом тотальної системи програм та прагматик. Більше того, створений людиною інформаційний простір перестає бути віртуальним.

А функція людського інтелекту зводиться до віднайдення порталу, «щілини» в інформаційній оболонці і відбору необхідної інформації. Тобто діяльність більшості користувачів всесвітнім інформаційним простором зводиться до «пошуку» та «виймання» окремої інформаційної одиниці. При цьому інтелектуальний потенціал людини перебуває у пасиві, у стані неспроможності аналітично оцінити та системно «побачити» очевидні явища. І часто ми стаємо свідками картини, коли молода людина, яка досконало володіє пошуковими системами, не спроможна вирішити елементарні життєві чи побутові питання. Прикро і те, що такого типу «ущербність» часто не визнається як така, а носій цих недоліків вважається самодостатнім. Такий стан справ підпадає під концептуальне положення – «*homo non sapiens*» або «*homo paradoxus*».

Якщо ж абстрагуватися і шукати витoki цього комплексу проблем, то неодмінно в поле зору аналітика потрапить факт невміння нашого сучасника не те що системно-аналітично мислити, а й здійснювати мисленнєві операції на рівні елементарної логіки (на рівні примітивів). Тобто людина перестає бути носієм інформації та досвіду і стає лише користувачем абстрактних відірваних від неї знань. Неспроможність мислити логічно зумовлює неспроможність збагнути свою неспроможність (суть недосконалості у тому, що вона не здатна збагнути себе як недосконалість) – «свою нелогічність можна збагнути лише шляхом логічних операцій». Інакше кажучи, прогрес людства сьогодні спрямований у рiчище, в якому діє закон мінімізації когнітивних потенцій людини, де вимоги до рівня інтелектуально-аналітичних процедур стрімко послаблюються. Ця проблема добре відома всім, хто працює у студентській аудиторії, а

також має можливість спостерігати за зміною вимог до академічних знань і за тим, як система освіти стала заручницею цих процесів.

Отже, логіка мислення, логіка та адекватність соціальної поведінки, послідовність, наступність та логічна обґрунтованість поведінки наших сучасників – від примітивно-побутового рівня до найвищих щаблів соціальної ієрархії – зазнали ураження. Впродовж останніх десятиліть алогічність (часто абсурдна модель поведінки, в тому числі і комунікативної), вульгарно-примітивні моделі підфарбовані хворобливими емоціями та невинуватими амбіціями почали домінувати і стали ознакою часу. Тож чергове повернення до логіки, пошук вад, збоїв та девіацій у візуально вірних схемах стає нагальною потребою часу. Ці та інші проблеми спричинили створення цього збірника. Оскільки сучасна цивілізація, політичний дискурс, студентська аудиторія і дійсність загалом вимагають окультурення, то цей процес можливий лише за умов більш чіткого підпорядкування логіці.

Запропонований збірник є спробою систематизації типових логічних помилок, які вивчаються у курсі традиційної логіки, а також передбачає екстраполозію у мисленнево-когнітивну площину.

У структурному плані робота містить, окрім передмови, чотири розділи «вказівники термінів», а також два «доповнення». За розташуванням матеріалу посібник – його словникова частина є дещо нетрадиційним, бо ґрунтується не на алфавітному, а на тематичному принципі. Тематичний принцип розташування спричинив при впорядкуванні низку труднощів, які мінімізуються за умов дотримання алфавітного принципу. Але, на відміну від звичайних словників,

тематичний підхід дозволяє читати тексти збірника подібно до того, як ми читаємо будь-які книги, тоді як алфавітний принцип побудови словника не дозволяє це зробити. Внаслідок цього традиційні словники, творцями яких зазвичай є група авторів, значною мірою втрачають свій інформативний потенціал (хоча слід зазначити, що впродовж останніх десятиліть появляються словники нового типу, де інформація не розпорошена в усьому текстовому корпусі, а локалізується навколо тем, напрямків, аспектів, проблем).

Оскільки шукати відповідний термін зручніше за словником, який укладений за алфавітним принципом, то у запропонованому збірнику поміщено розділ «Вказівники використаних термінів». Власне, він дає можливість швидко та без труднощів знайти необхідне термінопоняття. Також виходячи з логічних та етичних міркувань низку назв помилок довелося змінити та підпорядкувати концепції збірника. Тому для зручності користування в роботі подається «Вказівник змінених термінів», в якому поміщені авторські варіанти терміна та варіант, який представлений у традиційній літературі з логіки.

Запропонована робота ґрунтується на словниково-довідникових і навчально-методичних посібниках вітчизняних авторів. Також авторів доводилось уникати спокус представити широку проекцію логічних помилок у лінгво-девіативному ключі (особливо на лексичному, синтаксичному, комунікативному та ін. рівнях). Таке прагнення мотивується тим, що комунікативна девіатологія оперує доволі ґрунтовними доробками як у світовій, так і в українській науці. Але у випадку розширення рамок цього проекту та долучення до інших наукових галузей збірнику втратив би свою концепцію. Не виключається, що у перспективі помилки фор-

мальної логіки будуть доповнені іншими типологіями де-віацій (у логічній, філософській, соціальній, психологічній, інформаційній, філологічній, комунікативній, мас-медійній та інших сферах) і наступна версія такого збірника можливо буде представлена більш повним та системним описом збоїв та відхилень.

За будь-яких обставин запропонований проект передбачає попереднє ознайомлення з основами традиційної формальної логіки та типами збоїв.

Робота адресується всім, хто вивчає основи традиційної логіки, а також широкому колу читачів, які цікавляться проблемами логіки та алогічності у гуманітарній сфері, у комунікативній зокрема.

ЯКОСТІ НЕПРАВИЛЬНОГО МИСЛЕННЯ (замість вступу)

Нелогічність – порушення (творче чи нетворче) законів правильного логічного мислення, в результаті чого, навіть при умові істинних засновків, отримується хибний висновок.

Наприклад:

Всі товари мають вартість.

Цей предмет має вартість.

Цей предмет – товар.

Невизначеність – така якість неправильного логічного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні всі смисли при повторенні вживаються не в одному і тому самому сенсі, в них вкладається різний, нечіткий зміст, який не відповідає предмету чи явищу, які в ньому відображаються.

Двозначність – негативна якість міркування, коли в одне й те саме поняття, ставлення до одного і того самого часу і в одному й тому самому відношенні взяте вкладаються два різних змісти, два сенси. Думка в такому випадку стає невизначеною, розпливчастою.

Двозначність у словах – логічна помилка, яка полягає в тому, що один і той самий термін вживається у двох різних значеннях.

Часто помилка двозначності у словах є завуальованою помилкою чотирьох термінів (див. Почетверення термінів).

Наприклад, у міркуванні

Всі кримінальні справи повинні бути покарані законом.

Переслідування за хабарництво – це кримінальна справа.

Переслідування за хабарництво повинно бути покаране законом.

Термін «кримінальна справа» має різний сенс у більшому і меншому засновках, і тому висновок помилковий.

Це можна також показати на прикладі такого логічного жарту:

Лев – цар звірів.

Лев – іменник.

Іменник – цар звірів.

У першому реченні слово «лев» є назвою ряду тварин із сімейства котячих, а у другому – назвою самого слова «лев». Значить, помилка полягає в тому, що в зазначеному міркуванні змішані звичайне значення слова з його так званим матеріальним значенням.

Непослідовність – 1) типовий недолік нелогічного мислення, коли хтось висловлює якесь положення, а потім тут же заперечує його; 2) така якість логічно помилкового міркування, коли з вихідних думок (засновків) не роблять того висновку, який із них неминуче випливає.

«Наступне раніше за попереднє» – помилка, яка полягає в тому, що вторинне розглядається раніше за первинне, чим перевертається дійсна послідовність подій (напр., спочатку міркують про віз, а потім – про коня).

«Частина раніше за ціле» – різновид помилки «наступне раніше за попереднє», яка полягає в тому, що в міркуванні щодо цілого і частини порушено послідовність розгляду, тобто замість того, щоб спочатку викласти міркування

про ціле і лише потім – про частину, міркують цілком протилежно (напр., у питанні, що стосується міських вулиць, спочатку міркують про вулиці, а потім – про місто).

Суперечливість – одна з ознак нелогічності мислення, яка полягає в тому, що в одному і тому самому міркуванні про один і той самий предмет, взятий в один і той самий час в одному і тому самому відношенні, виставляються протилежні або суперечливі думки, що виключають одна одну.

Наведемо приклад з роману І. Тургенєва «Рудін»:

А – Виходить, по-вашому, переконань немає?

В – Немає і не існує.

А – Це ваше переконання?

В – Так.

А – Як же ви кажете, що їх немає? Ось вам вже одне, на перший випадок.

Легко зрозуміти, що В зазнав поразки. Характер його помилки полягає у суперечності самому собі. Визнавши на початку бесіди, що переконань не існує, він тут же відмовляється від своєї першої думки і стверджує зовсім протилежне.

Суперечність логічна – помилка, яка пов'язана з порушенням закону суперечності і означає, що в якомусь міркуванні допускаються дві протилежні думки про один і той самий предмет, взятий в один і той самий час і в одному і тому самому відношенні.

а) **Суперечність безпосередня** – логічна суперечність, яка зустрічається в поняттях та судженнях і полягає в тому, що в них мислиться суперечлива ознака (напр., «високий карлик», «білий сніг чорний» тощо).

б) **Суперечність опосередкована** – логічна суперечність, яка не сформульована в явній формі.

Зустрічається переважно в умовиводах і доказах:

С. о. буває в таких випадках:

1) коли з двох суперечливих положень робиться один висновок;

2) коли робляться два протилежні висновки з одного і того самого положення;

3) коли висновок суперечить вихідному положенню.

в) **Суперечність пряма** – логічна суперечність, коли предмету приписується ознака, яка становить пряме заперечення іншої ознаки (напр., «круглий стіл прямокутний»).

г) **Суперечність непряма** – неявна суперечність у думці, яку шляхом логічного аналізу можна зробити явною.

Необґрунтованість – одна з якостей неправильного логічного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні одні думки не спираються на інші, що в кінцевому підсумку тягне за собою хибні висновки.

ПОМИЛКИ

(загальна характеристика)

Помилка – неправильність у якій-небудь роботі, обчисленні, написанні тощо.

Помилка фактична – помилка, що спотворює відношення між предметами об'єктивного світу.

Помилка логічна – помилка в мисленневому процесі, викликана порушенням законів і правил логіки, тобто спотворенням зв'язків між думками.

Наприклад:

Ця статуя – художній твір.

Ця статуя твоя.

Ця статуя – твій художній твір.

Ліки, які вживає хворий, є добро.

Чим більше робити добра, тим краще.

Ліків слід приймати якомога більше.

Помилка ненавмисна (паралогізм) – помилка, допущена ненавмисно, випадково.

Помилка навмисна (софізм, логічний виверт) – помилка, допущена навмисно, невипадково.

Помилка мови – логічна помилка, пов'язана з недостатнім володінням рідною мовою.

Помилка фрази – нелогічна побудова фрази, хоча граматично вона і виглядає правильно (напр., замість того, щоб сказати: «Ця обставина відіграла велику роль», кажуть: «Ця обставина відіграла велике значення»).

Помилка психіки – логічна помилка, викликана порушеннями в ділянці психіки.

Помилка емоції («перевага емоцій над розумом») – логічна помилка, що виникає у тих випадках, коли сила розуму поступається силі емоцій.

Якщо в **середині** тексту зустрічається **пунктир**, то його (пунктир) потрібно набрати, але відстань між рядками по вертикалі робити не треба. Якщо в **середині** тексту зустрічається **лінія**, то її (лінію) потрібно набрати і потрібна відстань між рядками по вертикалі.

ПОМИЛКИ ФОРМ МИСЛЕННЯ

1. Поняття

Поняття – форма мислення, що відображає предмети в їх істотних ознаках.

Наприклад, у понятті «комета» відображені наступні істотні ознаки комет:

- 1) світило;
- 2) складається із надто розріджених газів;
- 3) при наближенні до Сонця поступово викидає хвіст, який світиться.

Помилки поняття

Поняття хибне – поняття, в якому мисленнєве поєднання ознак не відображає об'єктивно існуючої єдності.

Підміна поняття – логічна помилка, що полягає в ототожненні різних понять.

Наприклад, якщо, кажучи про вулкани, ми в одному і тому самому випадку будемо мислити про них то як про відомого роду складки місцевості, то як про джерела виверження, то у нас відбудеться п. п. «вулкани».

Якщо ми, міркуючи про березу, раптом стали роздумувати про дерево загалом, то тим самим здійснили п. п. «береза» поняттям «дерево».

Помилки сенсу

Двозначність – помилка, яка полягає в тому, що в один і той самий вираз, взятий в один і той самий час в одному і

тому самому відношенні, вкладаються два різних змісти, в результаті чого думка стає невизначеною, розпливчастою.

Ось із цього приводу приклад з розмови двох співбесідників:

А – Як ви настроєні?

В – Дивно. Я досі думав, що настроюють лише музичні інструменти. А я, можу вас запевнити, ніколи в руках настроювача не був.

А – Ну, а як ви знаходите мене?

В – Уявіть собі, ніколи цього не помічав, але якщо я вас загублю і потім буду шукати, то скажу вам, як вас знайшов.

Двозначність слів

1. **Двозначність слів** – помилка, яка полягає в тому, що один і той самий термін вживається в двох різних значеннях (детальніше про д. с. див. у темі «Якості неправильного мислення»).

а) **Помилка закінчення** – помилка, яка виникає тоді, коли не враховується, що зміна закінчень слів може потягнути за собою зміну змісту самих слів (напр., внаслідок однаковості закінчень слів чоловічий рід може бути змішаний із жіночим).

б) **Помилка вимови** – помилка, яка виникає тоді, коли не враховується, що зміна наголосу всередині слова може змінити його зміст (напр., кОсить и косИть).

в) **Омонімія** – помилка, яка полягає в тому, що одне і те саме слово в одному і тому самому міркуванні вживається для позначення різних понять (напр., коса – пристрій для косіння і коса – те, що сплетене з волосся).

г) **Синонімія** – помилка, яка полягає в тому, що у вираз включається синонім, який відображає іншу ознаку поняття (напр., подібна помилка станеться тоді, коли в процесі міркування як синоніми будуть використані такі слова, як «вчитель», «викладач» і «педагог»).

Двозначність фраз

2. **Двозначність фраз** – помилка, яка полягає в тому, що неправильна побудова фрази дає привід до її перетлумачення (напр., у фразі «Вони годували його м'ясом своїх собак» незрозуміло, чи його годували м'ясом собак, чи собак годували його м'ясом).

а) **Помилка зв'язку** – помилка, яка виникає внаслідок порушень логічного зв'язку між окремими фразами.

Так, батьки італійського міста Сан-Вінчецо-сотто-Палермо, бажаючи поправити кволий міський бюджет, помістили в газетах таке оголошення:

«Відвідайте Сан-Вінчецо-сотто-Палермо! У нас тиша. Ні машин, ні мотоциклів. До нас у гори піднімаються лише віслюки. Приїжджайте, і ви самі в цьому переконаєтесь!»

б) **Помилка наголосу** – помилка, яка полягає в тому, що логічний наголос робиться на непотрібному слові фрази (напр., замість того, щоб у судженні «Сестра подарувала мені цю книгу» зробити наголос, скажімо, на слові «сестра», роблять його на якомусь іншому слові («подарувала», «книгу» і т. д.).

в) **Амфіболія** – помилка, яка полягає в тому, що граматичний вираз (сукупність кількох слів) допускає його двояке тлумачення (напр., відомий вираз «Стратити не можна помилувати» може бути витлумачений і як «Страти-

ти, не можна помилувати», і як «Стратити не можна, помилувати»).

Помилки відношення ***Помилки сполучності***

1. Сполучність понять – відношення понять, при якому їх обсяги збігаються цілком або частково (напр., «книги» і «навчальні посібники», «художник» і «письменник» і т. п.)

а) Тотожність понять – різновид відношення «сполучність понять», при якому поняття мають один і той самий обсяг, тобто відображають один і той самий об'єкт (напр., у поняттях «автор «Науки перемагати» і «граф Ришнікський» мається на увазі одна і та сама особа – О. В. Суворов).

«Відсутність рівності» – помилка, яка полягає в тому, що як тотожні (рівнозначні) розглядаються такі поняття, які мають різний обсяг (напр., подібна помилка буде допущена, якщо тотожними будуть ознаки, скажімо, понять «капіталіст» і «банкір»).

а) Підпорядкування понять – різновид відношення «сполучність понять», при якому обсяг одного з них, який іменується підпорядкованим поняттям, входить в обсяг іншого поняття, яке називається підпорядковуючим поняттям (напр., поняття «дерево» і «береза» перебувають у відношенні підпорядкування: обсяг поняття «береза» входить в обсяг поняття «дерево», тобто обсяг поняття «береза» перебуває у підпорядкуванні в обсягу поняття «дерево»).

«Частина замість виду» – можлива помилка, якої припускаються при оперуванні поняттями, що перебувають у відношенні підпорядкування. Полягає в тому, що під-

порядковане поняття розглядається не як видове поняття, що входить в обсяг родового поняття, а як частина цілого.

Наприклад, поняття «плавник» і «риба» не є поняттями, що перебувають у відношенні підпорядкування. Поняття «плавник» не є поняттям видовим щодо поняття «риба». Плавник – це частина риби, а не вид. Якщо можна сказати, наприклад, що всяка щука є риба, то не можна сказати, що всякий плавник є риба.

б) Помилки несумісності понять

2. Несумісність понять – відношення понять, при якому їх обсяги не збігаються, тобто не мають спільних елементів (напр., «воєнний» та «антивоєнний»).

а) Співпідпорядкування понять – різновид відношення «несумісність понять», при якому поняття підпорядковані однаковою мірою одному спільному поняттю; обсяг співпідпорядкованих понять становлять самостійні, тобто такі, що не збігаються одна з одною, частини родового поняття, які однаковою мірою підпорядковані цьому родовому поняттю (напр., поняття «живопис», «поезія», «музика», «скульптура» є поняттями, співпідпорядкованими одному родовому поняттю «мистецтво»).

«Стрибок у видах» – помилка, яка полягає в тому, що одному спільному родовому поняттю співпідпорядковуються кілька видових понять, але взятих із різних родів.

Наприклад, подібна помилка допущена в наступному випадку: «геометричні фігури можуть бути трикутниками, паралелограмами, ромбами, конусами».

Річ у тому, що ромб є найближчим видом не геометричної фігури, а паралелограма, тобто при переліченні

видів геометричних фігур взято поняття різного ступеня спільності.

«Перетин видів» – помилка, яка полягає в тому, що видові поняття перехрещуються одне з одним.

Наприклад, подібна помилка допущена в наступному випадку: «Числа бувають цілі, дробові та іменовані».

Але ж відомо, що і цілі, і дробові числа можуть бути іменованими, а можуть бути й неіменованими.

в) Помилки визначення і ділення

Визначення

1. Визначення поняття – логічна операція, в процесі якої розкривається зміст поняття (напр., «Живопис – це вид мистецтва, коли предмет зображається фарбами»).

Помилки визначення поняття – помилки, які полягають у порушенні правил визначення поняття.

Визначення тотожне (тавтологія) – помилка, яка полягає в тому, що предмет, який визначається, визначається через самого себе (напр., «Гридер – працівник театру, який гримує артистів»).

Визначення суперечливе – помилка, яка полягає в тому, що частини визначення виявляються несумісними одна з одною (напр., «Трикутник – це пласка фігура з чотирма кутами»).

Визначення заперечне – помилка, яка полягає в тому, що вказується тільки на непритаманні даному предмету ознаки (напр., визначення «хімія – це не географія», «устя – це не притока» тощо).

Визначення неясне – помилка, яка полягає в тому, що визначення виражається в незрозумілих і невідомих словах,

які включають двозначність (напр., «олігоцен – третя епоха поліогену»).

а) «Невідоме через відоме» – різновид помилки «визначення неясне», яка полягає в тому, що поняття, яке визначається, визначається з допомогою такого поняття, яке само ще повинно бути визначене (напр., «критицизм – це різновид агностицизму»).

Визначення непослідовне – помилка, яка полягає в тому, що обсяг визначаючого поняття виявляється або ширшим, або вузьчим за обсяг поняття, яке визначається.

а) Визначення широке – різновид помилки «визначення поняття непослідовне», який полягає в тому, що обсяг визначаючого поняття виявляється більшим за обсяг поняття, яке визначається (напр., у визначенні «Логіка є наука про мислення» не вказано специфіку логіки у вивченні мислення, тобто як науки про закони правильної побудови думок у міркуванні, внаслідок чого її можна сплутати з психологією, лінгвістикою тощо).

б) Визначення вузьке – різновид помилки «визначення поняття непослідовне», який полягає в тому, що обсяг визначаючого поняття виявляється меншим за обсяг поняття, яке визначається (напр., у визначенні «Геометрія є наука про просторові відношення тіл» упущене те, що поряд із просторовими відношеннями геометрія вивчає і форми тіл).

Ділення

2. Ділення поняття – логічна операція, в процесі якої предмети, відображені в даному понятті, діляться на види (напр., розділити обсяг поняття «речовина» означає знайти

два видових поняття: «складна речовина» і «проста речовина»).

Помилки ділення

Помилки ділення поняття – помилки, які полягають у порушенні правил ділення понять.

Помилки ділення класичного

Ділення перехресне («перетин видів») – помилка, яка полягає в тому, що в процесі одного ділення обсягу поняття береться кілька підстав.

Це можна побачити на наступному прикладі:

	кам'яні
	двоповерхові
споруди	вкриті черепицею
	нежитлові

Подібне ділення зроблене неправильно, оскільки, взявши спочатку як підставу ділення обсягу поняття «споруди» таку ознаку, як «будівельний матеріал», потім у ході ділення замінимо його іншими ознаками: «кількість поверхів», «матеріал, яким вкрито дах» і т. д.

Ділення непослідовне (стрибокподібне, «стрибок у діленні», «стрибок у видах») – помилка, яка полягає в тому, що члени ділення не є безпосередньо нижчими щодо діленого поняття (напр., подібну помилку допущено при діленні поняття «небесне тіло» на зірки, планети і Марс, оскільки останнє поняття не є безпосередньо нижчим).

а) Ділення переривчасте – різновид помилки «ділення непослідовне», який полягає в тому, що при діленні якогось обсягу поняття переходить не до найближчого для нього нижчого виду, а до більш або менш від нього від-

даленого (напр., замість того, щоб розділити обсяг поняття «речовина» спочатку на найближчі види – «складна речовина» і «проста речовина», ділять задане поняття на «метали» і «металоїди»).

Ділення непослідовне – помилка, яка полягає в тому, що серед членів ділення або виявляються зайві, або ж якихось не вистачає.

а) Ділення широке (із зайвими членами) – різновид помилки «ділення поняття непослідовне», який полягає в тому, що в обсяг поняття, яке ділиться, вводяться члени, які в ньому насправді не містяться.

Наприклад, подібна помилка є в наступному діленні поняття «меблі»

	стіл
	диван
меблі	шафа
	акваріум,

оскільки останній член ділення не є видом меблів.

б) Ділення вузьке (неповне) – різновид помилки «ділення поняття непослідовне», який полягає в тому, що при переліченні видових понять деякі з них пропускаються.

Наприклад, подібна помилка є в наступному діленні обсягу поняття «хвойне дерево»

	ялина
	сосна
хвойне дерево	смерека
	модрина,

оскільки тут пропущено ще один вид («кедр»).

Ділення довільне – помилка, яка полягає в тому, що підставою служить не дійсна ознака, притаманна дослі-

джуваному предмету, відображеному в понятті, а навмисне вигадана.

«Частини замість видів» – помилка, яка полягає в тому, що обсяг поняття, яке ділиться, ділиться не на співвідпорядковані види, а на частини того предмета, відображенням якого є поняття, яке ділиться.

Це можна бачити на наступному прикладі

	дах
будинок	стіни
	кімнати

У результаті ділення утворилися частини предмета, а не його види, оскільки, скажімо, дах не є видом будинку, а лише його частиною.

Помилка ділення дихотомічного

Ділення псевдодихотомічне – помилка в діленні поняття, яка полягає в тому, що обсяг останнього ділиться на два видові поняття, які не перебувають у суперечливому відношенні одне до одного.

Таке ділення зовні схоже на дихотомічне ділення обсягу поняття, як, наприклад:

	рабовласницька
державна	капіталістична
	монархічна
	парламентарна

Але подібне ділення тому й назване «псевдо» (хибне), що воно ведеться з порушенням одного з основних правил ділення обсягу поняття, а саме правила, згідно з яким ділення повинно бути співрозмірним, тобто обсяг членів ділення, разом узятих (у даному випадку «рабовласницька» і

«капіталістична»), повинен дорівнювати обсягу поняття, яке ділиться («держава»).

У прикладі, який розглядається, допущено помилку, яка в логіці називається неповним діленням, оскільки при діленні з обсягу поняття «держава» не взято до уваги те, що, крім названих держав, до цього обсягу входять також феодальна і соціалістична держави.

Вибір членів ділення при такому діленні обсягу поняття суто довільний. Тому результат такого ділення коректним бути не може.

2. Судження

Судження – форма думки, в якій стверджується або заперечується що-небудь щодо предметів і явищ, їх властивостей, зв'язків та відношень і яка має властивість виражати істину або помилку (напр., «залізо є елемент», «змії не мають ніг»).

Помилки судження

Судження хибне – помилка, яка полягає в тому, що виражена думка не відповідає дійсності (напр., «Український полководець Богдан Хмельницький жив у ХІХ столітті», «Сонце – не зірка» тощо).

а) Судження суперечливе – різновид помилки «судження хибне», який полягає в тому, що ознака, яка приписується предмету, з ним несумісна (напр., «Трикутник – це пласка фігура з чотирма кутами»).

Суперечність пряма («суперечність в ознаці») – помилка, яка полягає в тому, що предмету приписується ознака,

яка становить пряме заперечення іншої його ознаки (напр., «низька людина висока»).

Суперечність непряма – помилка, що носить прихований характер, наявність якої можна виявити лише шляхом логічного аналізу.

Суперечність безпосередня – помилка, яка полягає в тому, що речі приписується ознака, яка нею заперечується (напр., «Білий сніг чорний»).

Безпосередня суперечність зустрічається в таких випадках:

а) коли одному і тому самому предмету приписуються дві протилежні ознаки в один і той самий час в одному і тому самому відношенні (напр., «Ця лінія АВ пряма» і «Ця лінія АВ крива», причому маються на увазі один час і одне відношення);

б) коли двом протилежним предметам приписується одна і та сама ознака (напр., «Цей тупий кут має 120° » і «Цей гострий кут має 120° »).

Суперечність опосередкована – помилка, яка носить прихований характер, наявність якої можна виявити лише шляхом логічного аналізу (детальніше про суперечність опосередковану див. у темі «Якості неправильного мислення»).

Формула хибна – формула, заперечення якої істинне. Напр., якщо формула «А є В» хибна, то формула «А не є В» істинна. Це стосується також хибної думки, хибної фрази.

Судження невизначене (нечітке формулювання судження) – помилка, яка полягає в тому, що судження допускає різні тлумачення (напр., подібна помилка міститься в судженні «Петренко добре знає мову», оскільки поняття, які до нього входять, попередньо не уточнені).

Судження невизначене (кількісно) – помилка, яка полягає в тому, що точно не вказується кількісний бік судження, внаслідок чого неясно, чи йдеться про всіх суб'єктів, чи про їх частину (напр., «Книги – могутні джерела знань», «Царі – видатні державні уми»).

Помилка обертання (чистого) – помилка, яка полягає в тому, що загальнопозитивне судження обертається без обмеження.

Напр., судження «Всі художники – вразливі люди» обертається в судження «Всі вразливі люди – художники», але невірно, оскільки загальнопозитивне судження обертається, як правило, зі зміною кількості, тобто стає частково позитивним, а саме: «Деякі вразливі люди – художники».

Запитання і відповідь

Запитання

Запитання – форма мислення, спрямована на отримання відповіді у вигляді одного чи кількох суджень (напр., «Хто відкрив Америку?», «Де ти був, Адаме?», «Чи існує снігова людина?»).

Засновок запитання (запитальний засновок, передзасновок запитання, базис запитання) – попереднє знання, що міститься в питанні.

Помилки запитання

Засновок запитання хибний – запитальний засновок, який не відповідає дійсності.

Наприклад, запитання «Чи припиняться в цьому році набіги марсіан на Землю?» передбачає хибний засновок: «Спостерігаються набіги марсіан на Землю».

Запитання неправильне (некоректне) – запитання, яке спрямовує того, хто запитує, хибним шляхом.

Запитання неправильне ненавмисне – неправильне запитання, в основі якого лежить просте незнання того, хто запитує, про хибність засновку запитання.

Наприклад, запитання «В якому році Р. Амундсен першим досяг Північного полюса?» складене неправильно (некоректно), оскільки той, хто запитує, може не знати, що Р. Амундсен першим у 1911 р. досяг Південного полюса.

Запитання неправильне, навмисне (схоплювальне, «провокаційне») – неправильне запитання, яке навмисне використовується з метою заплутати відповідача.

Прикладами подібних запитань є наступні: «Яким чином за умов падіння економіки можна ліквідувати безробіття?» чи «Де живе «снігова людина»?», чи «Як побудувати вічний двигун?».

а) Помилка запитань багатьох («Змішання кількох запитань в одному») – різновид навмисне неправильного запитання, який полягає в тому, що в одному запитанні пропонуються відразу кілька запитань, тож відповідь «так» може бути дана на будь-яке з поставлених запитань.

Як приклад можна навести наступне каверзне запитання: «Чи продовжуєте запізнюватися на лекції?». Якщо ви відповідаєте «ні», то тим самим визнаєте, що ви запізнювалися раніше.

На подібні запитання не можна відповідати тільки «так» чи тільки «ні».

Проблема (проблемна ситуація) – 1) будь-яке запитання; 2) відносно складне пізнавальне запитання, яке, як правило, піддається розкладанню на кілька підпорядкованих йому (таких, що впливають із нього) запитань.

У повсякденній мові слова «проблема» і «запитання» часто вживаються як однакові.

Прикладами проблем нині є запитання: «Чи існують позаземні цивілізації?», «В чому причина ракових захворювань?», «Чи існувала Атлантида?».

а) **Псевдопроблема** – проблема, в основі якої лежить неправильне запитання.

Типовим прикладом псевдопроблеми може бути наступне запитання, яке цікавило вчених упродовж кількох століть: «Яким може бути вічний двигун?».

У вказаному випадку постановці даного запитання повинна була передувати відповідь на відповідне запитання: «Чи можливе створення вічного двигуна?».

Лише позитивна відповідь на вказане запитання зробила б це запитання логічно правильним.

Відповідь

Відповідь – нове судження, яке уточнює або доповнює у відповідності з поставленим запитанням попереднє знання.

Помилка відповіді

Відповідь хибна – відповідь, в якій виражене в ній судження невірно відображає дійсність (напр., «Український поет Т. Шевченко жив у ХХ столітті», «Сонце – не зірка» і т. п.).

(Подальші помилки відповідей ми тут не наводимо, оскільки вони такі самі, що й помилки судження).

3. Умовивід

Умовивід – форма мислення або логічна дія, в результаті якої з одного чи кількох відомих нам і певним чином зв'язаних суджень отримується судження, в якому міститься нове знання.

Умовиводом буде, наприклад, наступна мисленнева операція:

Всі рідини пружні.

Вода – рідина.

Вода пружна.

Помилки умовиводу

Умовивід хибний – умовивід, в якого вивідне судження не відповідає дійсності.

Умовивід неправильний – умовивід, в якому порушено закони логіки.

Наприклад:

Вільне висловлення своїх думок і переконань є здійснення свободи слова.

Пропаганда війни є вільне висловлювання своїх думок і переконань.

Пропаганда війни є здійснення свободи слова.

Умовивід достовірний

Умовивід достовірний (доказовий, необхідний) – умовивід, в якому висновок робиться із засновків з необхідністю.

Наприклад:

Всі гази скраплюються.

Водень – газ.

Водень скраплюється.

Дедукція

Дедукція – умовивід, в результаті якого отримується нове знання про предмет чи групу предметів на підставі вже наявного певного знання про досліджувані предмети і застосування до них певного правила логіки.

Дедуктивним умовиводом є, наприклад, наступний умовивід:

Всі ароматичні речовини поліпшують смак і аромат їжі.

Ваніль – ароматична речовина.

Ваніль поліпшує смак і аромат їжі.

Помилки дедукції

Помилки дедукції – помилки, викликані з порушенням правил дедуктивного умовиводу.

Дедукція повна

Дедукція повна – дедукція, в якій представлено всі засновки і висновки.

Дедукція категорична

Дедукція категорична – дедукція, в якій висновок виводиться із засновків, що являють собою безумовні судження.

Наприклад:

Всі ссавці дихають легенями.

Всі кити – ссавці.

Всі кити дихають легенями.

Помилки дедукції категоричної

Помилки дедукції категоричної – помилки, що полягають у порушенні відповідних правил.

а) Дедукція, хибна у словесному вираженні – хибна дедукція, для якої характерна помилковість у мовному викладенні.

б) Дедукція, хибна в логічному вираженні – хибна дедукція, для якої характерна помилковість у змісті думки чи її формі.

«Від правильності форми до хибності змісту» – помилка, яка полягає в тому, що логічна форма дедукції правильна, а висновок, отриманий у підсумку, хибний.

Помилки засновків

Помилки засновків загальні

а) Помилка засновку більшого

Хибність засновку більшого – помилка, яка полягає в тому, що зміст думки, виражений у більшому засновку, не відповідає дійсності.

Хибність засновку більшого абсолютна – помилка, яка полягає в тому, що зміст думки, виражений у більшому засновку, не відповідає дійсності цілком.

Це можна бачити в такому, наприклад, умовиводі:

Всі мінерали – прості речовини.

Пірит – мінерал.

Пірит – проста речовина.

Висновок у даній дедукції хибний, бо пірит – складна речовина. Отримано такий висновок тому, що хибний перший засновок. Мінерали – не прості речовини.

«Правило» – один із типових софізмів, який полягає у наступному міркуванні:

Немає правила без винятку.

Це положення є правило.

Воно має винятки.

Це означає, що є принаймні одне правило без винятку.

Софізм ґрунтується на хибності більшого засновку вищенаведеної дедукції.

б) Хибність засновку більшого відносна – помилка, яка полягає в тому, що зміст думки, виражений у більшому засновку, відповідає дійсності лише частково, тобто коли цьому засновку надається широкого характеру, якого насправді він не має.

Наприклад, подібна помилка міститься у наступній дедукції:

Все суще вимірюється мірою, числом і вагою.

Талановитість є суще.

Талановитість вимірюється мірою, числом і вагою.

б) Помилка засновків часткових

Помилка засновків часткових – помилка, яка полягає в тому, що висновок робиться на основі лише окремих засновків.

Наприклад:

Деякі відмінники закінчили школу із золотою медаллю.

Деякі учні нашої школи – відмінники.

Всі учні нашої школи закінчили школу із золотими медалями.

Висновок зроблено помилково. Не всіх відмінників нагороджують золотими медалями.

в) Помилка засновків негативних

Помилка засновків негативних – помилка, яка полягає в тому, що висновок робиться на підставі лише негативних засновків.

Наприклад:

Жодна планета не світить власним світлом.

Комета – не планета.

?

Висновок із таких засновків зробити неможливо.

Помилки засновків особливі

Софізм випадковий – навмисна помилкова дедукція, яка зустрічається у двох видах:

1) Коли роблять висновок із загального правила щодо спеціального випадку, до якого випадкова обставина робить це правило неприйнятним.

Наприклад:

Той, хто встромляє ніж у тіло іншого, повинен бути покараний.

Це роблять хірурги при операціях.

Хірурги повинні бути покарані.

2) Коли роблять висновок на підставі спеціального випадку, викликаного якою-небудь випадковою обставиною

чи умовою, про цей самий випадок, що стався за нормальної обстановки.

Наприклад:

Я їм сьогодні те, що купив напередодні.

Вчора я купив сире м'ясо.

Сьогодні я їм сире м'ясо.

Висновки в обох дедукціях зроблено без урахування випадкових обставин, що містяться у засновках.

Випадковість висновку істинного – помилка, яка полягає в тому, що з хибних засновків несподівано вдається отримати правильний висновок.

Ось приклад подібної дедукції:

Бекон і Гоббс були єгиптянами.

Бекон і Гоббс були ідеалістами.

Деякі ідеалісти були єгиптянами.

Висновок дедукції вірний, але обидва засновки хибні (Бекон і Гоббс були англійцями і матеріалістами).

Фігури (логічні)

Фігури (логічні) – форми дедукції, які розрізняють за положенням середнього (спільного) терміна в засновках (у нижченаведених прикладах середній термін вказаний сполучною рисою).

Помилки фігур

Помилки фігур – помилки, які полягають у порушенні відповідних правил, яким підпорядковується кожна з трьох нижченаведених фігур.

Фігура перша

Фігура перша – фігура, в якій середній термін є суб'єктом у більшому засновку і предикатом у меншому засновку.

Наприклад:

Всі товари мають вартість.

Шпилька – товар.

Шпилька має вартість.

Помилки фігури першої

«Частковість більшого засновку» – помилка, яка порушує одне з правил першої фігури, відповідно до якого більший засновок повинен бути спільним.

Наприклад:

Деякі рослини отруйні.

Білі гриби – рослини.

Білі гриби отруйні.

Висновок помилковий з огляду на частковість першого (більшого) засновку.

«Заперечність меншого засновку» – помилка, яка порушує одне з правил першої фігури, відповідно до якого менший засновок повинен бути позитивним.

Наприклад:

Всі студенти складають екзамени.

Іванченко – не студент.

Іванченко не складає екзамени.

Висновок помилковий з огляду на заперечність другого (меншого) засновку.

Фігура друга

Фігура друга – фігура, в якій середній термін є предикатом у більшому і меншому засновках.

Наприклад:

Всі студенти складають екзамени.

Іванченко не складає екзамени.

Іванченко – не студент.

Помилка фігури другої

«Позитивність (ствердність) обох засновків» – помилка, яка порушує одне з правил другої фігури, згідно з яким один із засновків повинен бути негативним.

Наприклад:

Всі студенти складають екзамени.

Іванченко складає екзамени.

Іванченко – студент.

Висновок помилковий, оскільки Іванченко міг бути і учнем, наприклад, 10-го класу середньої школи, а учні також складають екзамени.

Фігура третя

Фігура третя – фігура, в якій середній термін є суб'єктом у більшому і меншому засновках.

Наприклад:

Всі риби дихають зябрами.

Всі риби живуть у воді.

Деякі з тих, хто живуть у воді, дихають зябрами.

Помилка фігури третьої

«Негативність меншого засновку» – помилка, яка порушує одне з правил третьої фігури, згідно з яким менший засновок повинен бути позитивним.

Наприклад:

Кити – ссавці.

Кити не живуть на суші.

Тварини, які живуть на суші, не є ссавцями.

Помилки термінів

Помилки термінів загальні

а) Помилки термінів крайніх

«**Розширення терміна**» – помилка, яка полягає в тому, що більший або менший термін, взяті в засновку не у всьому обсязі, у висновку взяті у всьому обсязі.

а) Розширення терміна більшого – різновид помилки «розширення терміна», яка полягає в тому, що більший термін, взятий у засновку не у всьому обсязі, у висновку взятий у всьому обсязі.

Наприклад:

Всі метали – елементи.

Сірка – не метал.

Сірка – не елемент.

У даному випадку термін «елемент» у висновку розширений на відміну від того, яким він даний у засновку.

б) Розширення терміна меншого – різновид помилки «розширення терміна», яка полягає в тому, що менший

термін, взятий у засновку не у всьому обсязі, у висновку взятий у всьому обсязі.

Наприклад:

Всі гази розширюються від нагрівання.

Всі фізичні тіла розширюються від нагрівання.

Деякі фізичні тіла – гази.

У цьому випадку термін «фізичні тіла» у висновку розширений на відміну від того, яким він дається в засновку.

б) Помилки терміна середнього

«Почетверення термінів» – помилка, яка полягає в тому, що в обох засновках у середній термін вкладається зміст і замість одного терміна отримуються, таким чином, два.

Це, наприклад, можна бачити в наступному міркуванні:

Всі метали – елементи.

Латунь – метал.

Латунь – елемент.

У цій дедукції чотири терміни, оскільки в слово «метал» вкладаються різні сенси (в одному випадку – те, що під металом розуміє хімія, а в другому – те, що металом позначають у домашньому вжитку).

Помилка розділення – помилка, яка полягає в тому, що середній термін у дедукції береться в більшому засновку у збірному сенсі, а в меншому засновку – в роздільному, тож ціле поділяється на свої частини.

Ця помилка, наприклад, є в такому умовиводі:

Всі кути трикутника (взяті разом) дорівнюють двом прямим кутам.

ABC є кут трикутника.

Кут ABC дорівнює двом прямим кутам.

«Нерозподіленість (середнього) терміна ні в одному із засновків» (софізм збірного середнього терміна) – помилка, яка полягає в тому, що середній термін ні в одному із засновків не взятий у всьому обсязі.

Наприклад:

Деякі люди – водолази.

Всі вчені – люди.

Всі вчені – водолази.

Помилка полягає тут у тому, що середній термін – люди – ні в одному із засновків не розподілений, тобто не взятий у всьому обсязі.

Наприклад, у наведеному нижче умовиводі, зовні схожому на дедукцію, висновок також помилковий, оскільки в ньому порушене вказане правило:

Деякі працівники автозаводу – винахідники.

Іваненко – працівник автозаводу

Іваненко – винахідник.

За якої умови цей висновок був би правильним? Якби в першому засновку було сказано так: «Всі працівники автозаводу – винахідники». Але в першому засновку сказано інше. А якщо так, то середній термін – «працівники автозаводу» – в першому засновку не розподілений, тобто взятий не у всьому обсязі. Отже, зробити висновок про кожного працівника автозаводу, що він – винахідник, не можна.

Помилки термінів особливі

З'єднання слів неправильне – помилка, яка полягає в тому, що у з'єднаних словах немає логічного зв'язку між тими об'єктами, які позначаються даними словами.

Наприклад, можна навести таке помилкове міркування:

Той, хто сидить, встав.

Хто встав, той стоїть.

Отже, той, хто сидить, стоїть.

Розділення слів неправильне – помилка, яка полягає в тому, що в словесному виразі роз'єднане те, що логічно роз'єднати не можна.

Наприклад, можна навести такий софізм:

Два і три – це чіт і лишка.

П'ять є два і три.

Отже, п'ять є чіт і лишка.

Змішування значення слів – помилка, яка полягає в тому, що однокореневі слова мають різний сенс.

Наприклад:

Хто склав проект, той прожектер.

Прожектер не заслуговує ні на яку довіру.

Отже, той, хто склав проект, не заслуговує ні на яку довіру.

Помилка складання – помилка, яка полягає в змішуванні спільного терміна із збірним.

Так, вірно, що «Всі кути трикутника менші за два прямі кути», але з цього не можна зробити висновок, що «всі кути, взяті разом, менші за два прямі кути».

Помилка мови – помилка, яка полягає у змішуванні одної граматичної частини мови з другою.

Так, Аристотель наводить такий приклад цієї помилки:

По чому людина ходить, те вона топче ногами.

Людина ходить по цілих днях.

Людина топче ногами дні.

У даному випадку обставинне слово часу взяте за іменник.

Помилка терміна в фігурі

«**Спільність висновку**» – помилка, що порушує одне з правил третьої фігури, згідно з яким висновок повинен бути частковим.

Наприклад:

Усі риби дихають зябрами.

Усі риби живуть у воді.

Всі, хто живуть у воді, дихають зябрами.

Висновок помилковий. Правильно було б зробити висновок, що «дехто, хто живе у воді, дихає зябрами».

Дедукція неповна

Дедукція неповна (ентиліма) – дедукція з пропущеним засновком або висновком.

Наприклад, замість того, щоб міркувати наступним чином:

Всі студенти зобов'язані складати екзамени.

Миколаєнко – студент.

Миколаєнко зобов'язаний складати екзамени,

міркують, припустимо, так: «Миколаєнко – студент, тому він зобов’язаний складати екзамени».

Таке скорочення умовиводів цілком природне, оскільки не потрібно щоразу наводити такий засновок, який представляє всім відому істину.

Помилка дедукції неповної

Помилка дедукції неповної – помилка, яка виникає в тій частині дедукції, яка не висловлюється, а тільки мається на увазі. Тобто коли відбувається скорочення, якщо вчасно не додивитися, то можлива помилка. Дуже часто в таких випадках виявляється, що скорочена частина і містила хибний засновок.

Наприклад, нелегко побачити помилку в наступній неповній дедукції: «Ця кімната не потребує провітрювання, бо вона не є класною». Якщо ж відновити засновок, якого бракує (великий), то помилка відразу ж стане очевидною:

Класні кімнати потребують провітрювання.

Ця кімната не є класною.

Ця кімната не потребує провітрювання.

Перед нами т. зв. перша фігура дедукції, в якій порушене одне з її правил: «менший засновок є завжди позитивним судженням».

Помилка допущена також у наступній неповній дедукції: «Ця людина – адвокат, оскільки вона не суддя». Якщо ж відновити засновок, якого бракує (великий), то помилка відразу ж стане очевидною:

Якщо ця людина – суддя, то вона не адвокат.

Ця людина – не суддя.

Ця людина – адвокат.

Перед нами умовна дедукція, в якій порушене одне з її правил: «менший засновок повинен передбачати підставу».

Дедукція умовна

Дедукція умовна – дедукція, в якій принаймні більший засновок є умовним судженням.

Наприклад:

Якщо дощ йде, то ґрунт мокрий.

Дощ йде.

Ґрунт мокрий.

Та частина даного умовного судження, яка вказує умову, від якої залежить істинність наслідку, називається підставою («якщо дощ йде»). Друга частина вказаного умовного судження, яка визначає положення, що впливає як необхідний результат з підстави, називається наслідком («ґрунт мокрий»).

Помилки дедукції умовної

«Від істинності наслідку до істинності підстави» – помилка в умовній дедукції.

Прикладом такої помилки може служити наступний умовивід:

Якщо я перебуваю в Києві, то я перебуваю в Україні.

Але я – в Україні.

Я – в Києві.

«Від хибності підстави до хибності наслідку» – помилка в умовній дедукції.

Прикладом такої помилки може служити наступний умовивід:

Якщо я перебуваю в Києві, то я перебуваю в Україні.

Але я – не в Києві.

Я – не в Україні.

Дедукція роздільна

Дедукція роздільна – дедукція, в якій принаймні більший засновок є роздільним судженням.

Наприклад:

Трикутники бувають або гострокутні, або тупокутні, або прямокутні.

Даний трикутник гострокутний.

Даний трикутник не є ні прямокутним, ні тупокутним.

Помилки дедукції роздільної

«Двозначність сполучника «або» («чи») («вживання «або» не в роздільному сенсі)» – помилка в роздільній дедукції, яка полягає у змішуванні роздільного і сполучного сенсу сполучника «або» («чи»).

Наприклад:

Книги бувають або цікаві, або захоплюючі.

Дана книга цікава.

Дана книга не захоплююча.

У вказаній роздільній дедукції сполучник «або» виступає в ролі об'єднувача присудків: книги бувають і цікаві, і захоплюючі одночасно. А якщо так, то немає підстав вважати, що книга не захоплююча, якщо встановлено, що вона цікава. Одне іншого не заперечує.

У прикладі ж зроблено помилковий висновок про те, що книга не захоплююча, якщо вона цікава.

«Неповне ділення роду на види» («не всі алотеритиви») – помилка в роздільній дедукції, яка полягає в тому, що в роздільному судженні вказуються лише деякі можливості (алотеритиви).

Наприклад:

Військові літаки бувають або штурмовики, або розвідники, або винищувачі.

Військовий літак, який пролетів над нами, не розвідник і не винищувач.

Військовий літак, який пролетів над нами, – штурмовик.

Помилка такого міркування полягає в тому, що в роздільному судженні перелічено не всі види військових літаків. А якщо так, то спостерігач не має підстав робити висновки, що літак, який пролетів над ним, був штурмовик, бо це міг бути і бомбардувальник, і транспортник, й ін.

Умовивід вірогідний

Умовивід вірогідний (правдоподібний) – умовивід, в якому істинні засновки в принципі сумісні не тільки з істинним, а й із хибним висновком.

Наприклад:

Планета Марс чималою мірою подібна до Землі.

На Землі є органічне життя.

Вірогідно, і на Марсі є органічне життя.

Індукція

Індукція – умовивід, завдяки якому думка наводиться на будь-яке спільне правило, притаманне всім окремим предметам певного роду.

Наприклад, спостерігаючи, як які-небудь важкі тіла при зануренні у воду втрачають частину своєї ваги, яка дорівнює вазі витісненої ними рідини, роблять висновок, що це буде справедливо щодо всіх тіл і щодо всіх рідин.

Індукція повна

Індукція повна – індукція, в результаті якої робиться спільний висновок про весь рід яких-небудь предметів на підставі знання про всі без винятку предмети цього роду.

Наприклад:

У понеділок (на минулому тижні) йшов дощ.

У вівторок йшов дощ.

У середу йшов дощ.

У четвер йшов дощ.

У п'ятницю йшов дощ.

У суботу йшов дощ.

У неділю йшов дощ.

Знаючи, що тиждень не має ніяких інших днів, крім згаданих у засновках, цілком правомірно зробити такий висновок: на минулому тижні всі дні йшов дощ.

Помилка індукції повної

Помилка індукції повної – помилка, яка полягає в тому, що спільний висновок формується без перевірки того, чи повністю вичерпані всі випадки даного роду.

Індукція неповна

Індукція неповна – індукція, в результаті якої отримується який-небудь спільний висновок про весь рід предметів на підставі знання лише деяких предметів даного роду.

Наприклад:

Гелій має валентність, що дорівнює нулю.

Неон – теж.

Аргон – теж.

Але гелій, неон і аргон – інертні газы.

Всі інертні газы мають валентність, що дорівнює нулю.

Тут спільний висновок зроблено про весь клас інертних газів на підставі знання про деякі види, тобто частини цього класу.

Індукція популярна

Індукція популярна – різновид неповної індукції, в результаті якої спільний висновок про весь рід предметів отримується за тієї умови, що не зустрічалось суперечливих випадків.

Помилка індукції популярної

Помилка індукції популярної – помилка, яка полягає в тому, що спільний висновок формулюється без урахування суперечливих випадків.

«Поспішне узагальнення» (неповне перерахування) – помилка, яка полягає в тому, що в засновках не враховано всі обставини, які є причиною досліджуваного явища.

Наприклад, зіткнувшись кілька разів із помилками у показах свідків, кажуть: «Усі свідки помиляються», або учневі заявляють: «Ти нічого не знаєш з цього питання» тощо.

«Після цього, значить через це» («Від того, що не є причиною, до причини») – помилка, яка полягає в тому, що послідовність двох подій у часі приймається за причинний

зв'язок, нібито існуючий між ними (напр., подібну помилку допускають люди, які, побачивши кішку, що перебігає їм дорогу, роблять висновок про те, що слід «чекати нещастя», або, напр., зникнення речі, виявлене після приходу в дім цієї людини, означає, що вона її винесла).

На цій логічній помилці ґрунтуються всі релігійні забобони.

Аналогія

Аналогія – умовивід, в результаті якого досягається знання про ознаки одного предмета на підставі знання того, що цей предмет має подібність з іншими предметами.

Наприклад, два різних будинки можуть бути аналогічні в тому сенсі, що мають однаковий план розташування кімнат.

Помилка аналогії

Помилка аналогії (хибна аналогія) – помилка, яка полягає в тому, що увага звертається лише на подібні властивості предметів, які порівнюються, і не звертається на властивості, якими ці предмети відрізняються один від одного (прикладом подібної помилки є проведення паралелі, скажімо, між комунізмом та християнством звідки парадоксальне словосполучення – «православний комуніст»).

Прикладом вказаної аналогії є аналогія, згідно з якою органи і функції класового суспільства уподібнюються тим, які виникають при поділі функцій між органами живого тіла.

На таких аналогіях ґрунтуються чимало забобонів (напр., дехто вважає, що якщо розбити дзеркало, то буде нещастя; якщо перед полюванням проштрикнути опудало тварини, то полювання буде вдалим і т. д.).

ПОМИЛКИ ДОКАЗУ

Доказ і його структура

Доказ логічний – дія, в процесі якої істинність якої-небудь думки обґрунтовується з допомогою інших думок.

Структура доказу – структура, яка містить у собі три елементи: тезу, підстави і демонстрацію.

Помилки доказу

Помилки доказу – помилки, які виникають у структурних елементах доказу.

1. Теза

Теза – судження, істинність якого обґрунтована в процесі доказу.

Помилки тези

Помилки тези – помилки, які виникають щодо думки, яку слід довести.

Теза невизначена – помилка, яка полягає в тому, що теза допускає різні тлумачення (напр., подібна помилка міститься в тезі «Петренко добре знає мову», яку не можна доводити без попереднього уточнення її змісту).

Щось подібне відбувається в тому випадку, коли, припустимо, замість тези «Шахи – корисна гра» доводять тезу «Гра в шахи корисна для деяких людей» або ж тезу «Шахи корисні в ситуаціях, коли немає інших можливостей розвинути здатність до абстрактного мислення» і т. д.

Теза, не визначена кількісно – різновид помилки «теза невизначена», яка полягає в тому, що точно не вказується кількісний бік тези, внаслідок чого неясно, чи йдеться про всіх її суб'єктів, чи про частину (напр., «Люди – егоїсти», «Професори неухажні»).

Логомахія – така суперечка, в якій сторони не погоджуються одна з одною виключно тому, що висунута теза містить у собі двозначність, і в результаті сперечаються йде про різні речі.

Наприклад, теза «Селяни – експлуатований клас» може бути визнана як істинною, так і хибною залежно від того, до якого конкретно-історичного періоду в житті суспільства ми її відносимо. При феодалізмі селяни є експлуатованим класом; при капіталізмі за умов вільної фермерської діяльності – ні. Якщо ж ми віднесемо цю тезу до періоду капіталізму, то тут можна вважати фермерів селянами, а селяне фермерами. Без ясності в цих питаннях суперечка не має сенсу.

Теза змінена («підтекст тези») – помилка, яка полягає в тому, що, почавши доводити одну тезу, через певний час у ході цього самого доказу починають доводити вже іншу тезу, подібну до першої тільки зовні (напр., бажаючи довести що-небудь несправедливе в моральному сенсі, насправді доводять, що це несправедливо в правовому сенсі).

а) Теза, змінена частково – різновид помилки «теза змінена», який полягає в тому, що в ході доказу робиться спроба видозмінити тезу, звужуючи чи пом'якшуючи початкове надто загальне, перебільшене чи надто різке положення (напр., початкове положення про те, що «всі учасники діяли умисне», видозмінюється до положення «більшість

учасників...», потім – до положення «окремі учасники...» і т. д.).

б) Теза, змінена цілком – різновид помилки «теза змінена», який полягає в тому, що, висунувши певне положення, в підсумку фактично доводять щось інше, близьке чи подібне до тези положення (напр., замість того, щоб доводити тезу «Федоренко – хороший викладач» доводять, скажімо, тезу «Федоренко був хорошим студентом»).

Теза втрачена («втрата тези») – помилка, яка полягає в тому, що, сформувавши тезу, забувають її і переходять до іншого, прямо чи опосередковано пов'язаного з першим, але в принципі іншого положення.

Наприклад, замість того, щоб доводити, що «зазначений художній твір є слабким у художньому плані», доводять, що він «поступається в художньому плані попереднім творам автора».

«Логічна диверсія» – помилка, яка полягає в тому, що робиться спроба переключити увагу зацікавленої особи на обговорення іншої тези, можливо, і важливої або такої, що становить інтерес, але не має прямого зв'язку з початковою тезою.

Наприклад, замість того, щоб продовжити почате положення, яке стосується проблем національних відносин всередині країни, переходять до положення, що стосується її міжнародних проблем.

Доказ невідповідний («перехід в інший рід») – помилка, яка полягає в тому, що доводиться більше чи менше необхідного.

а) Доказ широкий («хто надто багато доводить, той нічого не доводить») – різновид помилки «доказ невідповідний», який полягає в тому, що з даних аргументів випливає

не тільки теза, а й яке-небудь хибне положення (напр., якщо замість того, щоб доводити, що ця людина не починала першою бійку, почнуть доводити, що вона не брала участі в бійці, то нічого довести не зможуть, якщо ця людина дійсно билася і хто-небудь це бачив).

б) Доказ вузький («хто надто мало доводить, той нічого не доводить») – різновид помилки «доказ невідповідний», який полягає в тому, що теза доводиться лише частково (напр., якщо, намагаючись довести, що ця тварина – зебра, буде доведено, що вона смугаста, але цим нічого не буде доведено, бо тигр – теж смугаста тварина).

2. Підстави

Підстави (докази, аргументи) – вихідні теоретичні чи фактичні положення, з допомогою яких доводиться теза.

Помилки підстав

Помилки підстав – помилки, які містяться у формі умовиводу, міркування.

Підстава хибна (основна помилка, «основна хибна думка») – помилка, яка полягає в тому, що доказ будується на основі судження чи суджень, які не відповідають дійсності, тобто коли як підстави використовуються неіснуючі факти, посилаються на подію, якої насправді не було, вказують на неіснуючих очевидців і т. п. (напр., в астрономічних міркуваннях до Коперника була підстава, що Сонце і зірки обертаються навколо Землі).

Підстава суперечлива – помилка, яка полягає в тому, що підстави, які наводяться на підтвердження тези, виключають одна одну.

Підстава недоведена – помилка, яка полягає в тому, що доказ будується на підставі судження, яке само потребує доказу.

а) «Передбачення підстави» – різновид помилки «Підстава недоведена», який полягає в тому, що як підстави використовуються недоведені, як правило, довільно взяті положення; посилаються на чутки, на поширені думки або висловлені ким-небудь передбачення і видають їх за підстави, які нібито обґрунтовують основну тезу.

Ця помилка трапляється у випадку, якщо, напр., накладається адміністративне стягнення на посадову особу на підставі неперевіраних, недостовірно встановлених даних.

Тут як аргумент, що підтверджує тезу, наводиться таке положення, яке хоча і не є завідомо хибним, однак само потребує доказу.

б) Доказ тотожний (тавтологія в доказі, «коло в доказі», «те саме через те саме», «хибне коло», «порочне коло») – різновид помилки, який полягає в тому, що теза обґрунтовується підставами, а останні обґрунтовуються цією самою тезою (напр., теза «Твори Шекспіра – шедеври світової літератури» обґрунтовують аргументом «Шекспір – геній», а цей останній обґрунтовують, у свою чергу, судженням «Твори Шекспіра – шедеври світової літератури»).

У даному випадку істинність тези обґрунтовується завдяки тій самій тезі, яка ще повинна бути доведена, але виражена в іншій формі.

3. Демонстрація

Демонстрація – логічний зв'язок між підставами і тезою.

Помилки демонстрації

Помилки демонстрації – помилки, пов’язані з відсутністю логічного зв’язку між підставами і тезою.

Підстава нелогічна (помилка уявного наслідку, «не впливає») – помилка, яка полягає в тому, що підстава доказу черпається з областей, які не мають логічного зв’язку з тезою, тобто коли на підтвердження тези висуваються аргументи самі по собі вірні, але такі, що не є для неї підставою і тому не доводять висунуту тезу (напр., аргумент «на Сонці з’явилися плями» не є підставою для тези «настає економічна криза», як у минулому столітті намагалися стверджувати буржуазні теоретики).

а) **«До людини»** – помилка, яка виникає тоді, коли замість того, щоб доводити хибність якої-небудь думки, розглядають особу того, хто її висловив (напр., оспорюючи положення кого-небудь про ту чи іншу подію, не заперечують це положення по суті, а заявляють, що даній особі просто не можна вірити).

б) **«До публіки»** («до народу») – помилка, яка полягає в тому, що впливають не на розум, а на почуття людей, тобто замість логічного обґрунтування тези шляхом об’єктивних аргументів (доказу по суті) намагаються вплинути, викликати в них симпатію до одного, антипатію до іншого і таким чином примусити їх повірити в істинність чи хибність висунутої тези (напр., служителі релігійних обрядів та культів під час проповідей намагаються впливати на почуття вірних).

в) **«До авторитету»** («до скромності») – помилка, яка полягає в тому, що замість обґрунтування конкретної тези посилаються на авторитетну особу або колективний авторитет.

Такий доказ має наступну приблизну схему: «ця теза вірна, бо так сказав такий-то авторитет».

У виступах, дискусіях, бесідах характеристика особистих якостей людини, апеляція до почуттів слухачів, цитати можуть і повинні використовуватися у поєднанні з об'єктивною аргументацією лише як допоміжні засоби переконання.

г) «До невігластва» – помилка, яка полягає в тому, що використовують необізнаність або неосвіченість слухачів і нав'язують їм думки, які не знаходять об'єктивного підтвердження або суперечать науці.

д) «До вірності» – помилка, яка полягає в тому, що замість обґрунтування тези як істинної схиляють до прийняття її в силу прив'язаності, пошани тощо.

е) «До вигоди» – помилка, яка полягає в тому, що замість логічного обґрунтування тези агітують за її прийняття тому, що так вигідно в якому-небудь плані.

є) «До тверезого глузду» – помилка, яка полягає в тому, що замість реального обґрунтування звертаються до повсякденної свідомості.

ж) «До співчуття» – помилка, яка полягає в тому, що замість реальної оцінки конкретного вчинку закликають до жалості, людинолюбства і співчуття.

з) «До сили» – помилка, яка полягає в тому, що замість логічного обґрунтування тези і переконання вдаються до нелогічного примусу (фізичного, економічного, адміністративного та ін.).

і) До неперевіреної інформації або до такої, яку неможливо перевірити – 90% громадян вважають, що...

III а) Змішання сенсів

Змішання сенсів – помилка, якої припускаються при ототожненні різних сенсів (збірного і роздільного, умовного і безумовного тощо).

Ці помилки стоять дещо особняком, оскільки мають стосунок до всіх елементів доказу.

«Від сенсу збірного до сенсу розділового» – різновид помилки «змішання сенсів», який полягає в тому, що справедливе у збірному сенсі щодо цілого переноситься на окремі частини цього цілого (напр., коли кажуть, що дана бібліотека хороша, але це не означає, що і кожна книга в цій бібліотеці обов’язково хороша).

«Від сенсу роздільного до сенсу збірного» – різновид помилки «змішання сенсів», який виникає тоді, коли про ціле стверджується те, що справедливо тільки щодо частин цього цілого (напр., якщо хворий, розглядаючи симптоми своєї хвороби і знаходячи, що кожен з них зокрема не небезпечний, прийде до висновку, що і всі симптоми разом не небезпечні, то він припуститься помилки; насправді всі симптоми його хвороби не небезпечні, але всі – в сенсі всякого окремо взятого, а їх поєднання разом може виявитися надто небезпечним).

«Від сенсу відносного до сенсу безвідносного» – різновид помилки «змішання сенсів», який полягає в тому, що положення, яке є вірним за певних умов, наводиться як аргумент, придатний за всіх умов.

Наприклад, теза «Вода кипить при 100° С» є істинною лише за певних умов. Відомо, що вода кипить при 100° С лише при нормальному атмосферному тиску, а тому теза «Вода кипить при 100° С» є істинною, коли мається на увазі нормальний атмосферний тиск.

ВКАЗІВНИКИ

Вказівник термінів

а) заміна

А

Аргументи – див. Підстава.

Б

Базис питання – див. Засновок питання.

Безпосередня суперечність – див. Суперечність
безпосередня.

В

«Від того, що не є причиною, до причини» – див.
Помилка індукції популярної, «після цього, значить через
це».

Втрачена теза – див. Теза змінена, цілком.

Д

Ділення із зайвими членами – див. Ділення поняття
невідповідне, широке.

Довільне ділення обсягу поняття – див. Помилка
ділення поняття класичного, довільність.

Довільний висновок – див. Висновок довільний.

Докази – див. Підстава.

Доказовий умовивід – див. Умовивід 1, достовірний.

«Докорінна помилка» – див. Підстава нелогічна.

«До народу» – див. Підстава нелогічна, «До публіки».

До особистості – див. Підстава нелогічна, «До людини».

«До скромності» – див. Підстава нелогічна, «До
авторитету».

Е

Ентимема – див. Дедукція, неповна.

З

Запитальний засновок – див. Засновок запитання.

«Змішання збірному сенсу із роздільним» – див. Змішання сенсу, збірному із роздільним.

«Змішання кількох питань в одному» – див. Помилка питань багатьох.

«Змішання роздільного сенсу із збірним» – див. Змішання сенсу, роздільного із збірним.

І

Індукція через просте перелічення, в якому не зустрічається суперечливих випадків – див. Індукція неповна, популярна.

К

«Коло в доказі» – див. Доказ тотожний.

Л

Логічна помилка – див. Помилка, логічна.

Логічна суперечність – див. Суперечність логічна.

Логічний виверт – див. Помилка логічна 1, навмисна.

Н

«Не впливає» – див. Підстава нелогічна.

«Невідоме через невідоме» – див. Помилка визначення поняття, неясність.

«Не всі альтернативи» – див. Помилка дедукції повної роздільної, неповне ділення роду на види.

Недоведена підстава – див. Підстава недоведена.

Недосконала індукція – див. Індукція неповна.

Некоректне запитання – див. Запитання неправильне.

Нелогічна підстава – див. Підстава нелогічна.

Необхідний умовивід – див. Умовивід 1, достовірний.

Неповна індукція через просте перелічення, в якому не зустрічається суперечливих випадків – див. Індукція неповна, популярна.

Неповне ділення обсягу поняття – див. Ділення поняття невідповідне, вузьке.

Неповне перелічення – див. Помилка індукції популярної, «неквапливе узагальнення».

Неправильне запитання – див. Запитання неправильне.

Нечітке формулювання судження – див. Судження, невизначене.

О

Обумовлення підстави – див. Підстава недоведена, «випередження підстави».

Основна помилка – див. Підстава хибна.

«Основна помилка» – див. Підстава хибна.

П

Паралогізм – див. Помилка логічна 1, ненавмисна.

Передзасновок запитання – див. Засновок запитання.

Переривчасте ділення – див. Ділення поняття непослідовне, переривчасте.

«Перетин видів» – див. Помилка ділення поняття класичного, перехресність.

«Перехід в інший рід» – див. Доказ, невідповідний.

Перехресне ділення – див. Помилка ділення поняття класичного, перехресність.

Підміна тези – див. Помилка тези, зміненість.

Підстави – див. Підстава.

Плутане ділення – див. Помилка ділення поняття класичного, перехресність.

Повторення одного і того самого – див. Доказ, тотожний.

Повторення того ж самого – див. Доказ, тотожний.

Позалогічні аргументи – див. Підстава нелогічна.

Помилка багатьох запитань – див. Помилка запитань багатьох.

Помилка відносного наслідку – див. Підстава нелогічна.

Помилка довільного висновку – див. Висновок довільний.

Помилка довільної підстави – див. Підстава недоведена, «передбачення підстави».

Помилка поспішного узагальнення – див. Помилка індукції популярної, «поспішне узагальнення».

Помилка спірної підстави – див. Підстава недоведена, «передбачення підстави».

Помилка хибної послідовності – див. Помилка індукції популярної, «після цього, значить через це».

Помилка хибної причини – див. Помилка індукції популярної, «після цього, значить через це».

Помилка уявного наслідку – див. Підстава нелогічна.

Помилка щодо наслідку – див. Підстава нелогічна.

Помилки в діленні поняття – див. Помилки ділення поняття.

Помилки у визначенні поняття – див. Помилка визначення поняття.

«Порочне коло» – див. Доказ, тотожний.

Правдоподібний умовивід – див. Умовивід 1, вірогідний.

Предметна помилка – див. Помилка, фактична.

Проблемна ситуація – див. Проблема.

«Провокаційне запитання» – див. Запитання неправильне, навмисне.

Псевдодихотомічне ділення – див. Помилки ділення поняття дихотомічного, псевдодихотомічність.

Р

Розширення крайніх термінів – див. Розширення терміна крайнього.

С

Софізм – див. Помилка логічна 1, навмисна.

Ствердження за наслідком – див. Помилка дедукції повної умовної, «від істинності наслідку до істинності підстави».

Стрибкоподібне ділення – див. Помилка ділення поняття класичного, стрибкоподібність.

«Стрибок у видах» – див. Помилка ділення поняття класичного, стрибкоподібність.

Стрибок у діленні – див. Помилка ділення поняття класичного, стрибкоподібність.

«Суперечність в ознаці» – див. Суперечність логічна, пряма.

Схоплююче запитання – див. Запитання неправильне, навмисне.

Т

Тавтологія в доказі – див. Доказ, тотожний.

Тавтологія у визначенні – див. Помилка визначення поняття, тотожність.

«Те саме через те саме» – див. Доказ, тотожний.

Тотожний доказ – див. Доказ тотожний.

Ф

Формулювання судження нечітке – див. Судження невизначене.

Х

Хибна аналогія – див. Помилка аналогії.

Хибна підстава – див. Підстава хибна.

Хибна формула – див. Формула хибна.

Хибне коло – див. Доказ, тотожний.

«Хто доводить занадто, той нічого не доводить» – див. Доказ невідповідний.

«Хто надто багато доводить, той нічого не доводить» – див. Доказ невідповідний, широкий.

«Хто надто мало доводить, той нічого не доводить» – див. Доказ невідповідний, вузький.

Вказівник термінів

б) розташування

А

Амфіболія – див. Двозначність фраз.

В

Вживання сполучника «або» («чи») в роздільному сенсі – див. Помилка дедукції повної роздільної.

Випадковий софізм – див. Помилка засновків особлива.

«Випередження підстави» – див. Підстава недоведена.

«Від хибності підстави до хибності наслідку» – див. Помилка дедукції повної умовної.

Втрата тези – див. Теза, змінена цілком.

Вузьке визначення – див. Визначення поняття невідповідне.

Вузький доказ – див. Доказ невідповідний.

Д

Двозначність сполучника «або» («чи») – див. Помилка дедукції повної роздільної.

«До авторитету» – див. Підстава нелогічна.

«До вигоди» – див. Підстава нелогічна.

«До вірності» – див. Підстава нелогічна.

«До людини» – див. Підстава нелогічна.

«До невігластва» – див. Підстава нелогічна.

«До публіки» – див. Підстава нелогічна.

«До сили» – див. Підстава нелогічна.

«До співчуття» – див. Підстава нелогічна.

«До тверезого глузду» – див. Підстава нелогічна.

З

Заперечення по засновку – див. Помилка дедукції повної умовної.

Л

«Логічна диверсія» – див. Теза, змінена цілком.

Н

Надмірний доказ – див. Доказ, невідповідний.

Надто вузьке визначення поняття – див. Визначення поняття невідповідне.

Надто вузьке ділення поняття – див. Ділення поняття, невідповідне.

Надто широке визначення поняття – див. Визначення поняття невідповідне.

Надто широке ділення поняття – див. Ділення поняття, невідповідне.

Недозволене розширення більшого терміна – див. Розширення терміна крайнього.

Недозволене розширення меншого терміна – див. Розширення терміна крайнього.

Нелогічність – див. Якості мислення неправильного.

Необґрунтованість – див. Якості мислення неправильного.

«Нерозподіленість середнього терміна ні в одному із засновків» – див. Помилка терміна середнього.

О

Омонімія – див. Двозначність слів 2.

П

«Позитивність обох засновків» – див. Помилка фігури 2-ї.

Почетверення термінів – див. Помилка терміна середнього.

«Правило» – див. Хибність засновку більшого абсолютна.

С

Синонімія – див. Двозначність слів 2.

Софізм збірного середнього терміна – див. Помилка терміна середнього.

«Спільність висновку» – див. Помилка терміна в 3-й фігурі.

«Ствердність обох засновків» – див. Помилка фігури 2-ї.

Суперечливе судження – див. Судження хибне.

Ф

Фактична помилка – див. Помилка.

Ч

«Частина раніше за ціле» – див. «Наступне раніше за попереднє».

Ш

Широке визначення – див. Визначення поняття невідповідне.

Широкий доказ – див. Доказ невідповідний.

Вказівник термінів**в) використання****А**

Аналогія –

В

Визначення поняття –

– заперечне –

– невідповідне –

– неясне –

– суперечливе –

Визначення поняття невідповідне –

– вузьке –

– широке –

Визначення поняття неясне –

– «невідоме через відоме» –

Висновок довільний –

Відповідь –

– хибна –

«Від правильності форми до хибності змісту» –

«Від сенсу відносного до сенсу безвідносного» –

– «від сенсу визначеного до сенсу невизначеного» –

– «від сенсу умовного до сенсу безумовного» –

«Від сенсу збірного до сенсу роздільного» –

«Від сенсу роздільного до сенсу збірного» –

Д

Двозначність –

– слів –

– фраз –

Двозначність слів 1 –

– у вимові –

- у закінченні –
- Двозначність слів 2 –
- омонімія –
- синонімія –
- Двозначність фраз –
- амфіболія –
- при зв'язку –
- при наголосі –
- Дедукція –
- неповна –
- повна –
- Дедукція повна –
- категорична –
- роздільна –
- умовна –
- Дедукція повна категорична –
- хибна в логічному плані –
- хибна в словесному виразі –
- Демонстрація –
- Ділення поняття –
- дихотомічне –
- класичне –
- Ділення поняття дихотомічне –
- псевдодихотомічне –
- Ділення поняття довільне –
- «частини замість видів» –
- Ділення поняття класичне –
- довільне –
- невідповідне –
- непослідовне –
- перехресне –

Ділення поняття невідповідне –

– вузьке –

– широке –

Ділення поняття непослідовне –

– переривчасте –

Доказ –

– невідповідний –

– тотожний –

– хибний –

Доказ невідповідний –

– вузький –

– широкий –

З

Заперечність засновку меншого у фігурі –

– першій –

– третій –

Запитання –

– неправильне –

Запитання неправильне –

– навмисне –

– ненавмисне –

Засновок запитання –

– хибний –

Змішання сенсу

– відносного з безвідносним –

– збірною із роздільним –

– роздільного із збірним –

І

Індукція –

– неповна –

– повна –

Індукція неповна –
– популярна –

Л

Логомахія –

Н

«Наступне раніше за попереднє» –
– «частини раніше за ціле» –
Невизначеність –
– двозначність –
Непослідовність –
– «наступне раніше за попереднє» –
Несумісність понять –
– співпідпорядкування –

П

Підміна поняття
– двозначність –
– помилка фрази –

Підстава –
– недоведена –
– суперечлива –
– хибна –

Підстава недоведена –
– «випередження підстави» –
– «коло в доказі» –

Підстава нелогічна 1
– «до авторитету» –
– «до вигоди» –
– «до вірності» –
– «до людини» –
– «до невігластва» –
– «до публіки» –

-
- «до сили» –
 - «до співчуття» –
 - «до тверезого глузду» –
 - Підстава нелогічна 2
 - «докорінна помилка» –
 - уявний наслідок –
 - Підстава хибна –
 - «основна помилка» –
 - Помилка –
 - логічна –
 - фактична –
 - Помилка аналогії –
 - Помилка аргументів –
 - «коло в доказі» –
 - «не впливає» –
 - підстава недоведена –
 - підстава хибна –
 - суперечливість –
 - Помилка визначення поняття –
 - невідповідність –
 - неясність –
 - заперечність –
 - суперечливість –
 - тотожність –
 - Помилка відношення понять –
 - несумісності –
 - сумісності –
 - Помилка дедукції 1
 - категоричної –
 - роздільної –
 - умовної –

Помилка дедукції 2

– неповної –

– повної –

Помилка дедукції 3

– хибної в логічному плані –

– хибної у словесному виразі –

Помилка дедукції повної –

– категоричної –

– роздільної –

– умовної –

Помилка дедукції повної категоричної –

– хибність у логічному плані –

– хибність у словесному виразі –

Помилка дедукції повної роздільної –

– «двозначність сполучника «або» («чи») –

– неповне ділення роду на види –

Помилка дедукції повної умовної –

– «від істинності наслідку до істинності підстави» –

– «від хибності підстави до хибності наслідку» –

Помилка дедукції, хибної в логічному плані –

– «від правильності форми до хибності змісту» –

– помилка засновків –

Помилка дедукції, хибної у словесному виразі –

– помилка термінів –

Помилка демонстрації –

– змішання сенсу –

– підстава нелогічна –

Помилка ділення поняття –

– дихотомічного –

– класичного –

Помилка ділення поняття дихотомічного –

-
- псевдодихотомічність –
 - Помилка ділення поняття класичного –
 - довільність –
 - невідповідність –
 - непослідовність –
 - перехресність –
 - Помилка доказу –
 - в аргументах –
 - у засновках –
 - у тезі –
 - Помилка запитань багатьох –
 - Помилка засновків –
 - більших –
 - негативних –
 - часткових –
 - Помилка засновків
 - особлива –
 - спільна –
 - Помилка засновків особлива –
 - випадковість висновку істинного –
 - софізм випадковий –
 - Помилка засновків спільна –
 - більших –
 - негативних –
 - часткових –
 - Помилка засновку більшого –
 - хибність абсолютна –
 - хибність відносна –
 - Помилка звертання чистого –
 - Помилка індукції –
 - неповної –

– повної –

Помилка індукції неповної –

– популярної –

Помилка індукції популярної –

– «після цього, значить через це» –

– «поспішне узагальнення» –

Помилка логічна 1

– навмисна –

– ненавмисна –

Помилка логічна 2

– емоції –

– мови –

– психіки –

– фрази –

Помилка мови –

– фрази –

Помилка несумісності понять

– співпідпорядкування –

Помилка підпорядкованих понять –

– «частини замість виду» –

Помилка підстави –

– недоведеної –

– суперечливої –

– хибної –

Помилка підстави недоведеної –

– «випередження підстави» –

Помилка співпідпорядкованих понять

– «перетин видів» –

– «стрибок у видах» –

Помилка сумісності понять

– підпорядкування –

– тотожності –

Помилка тези –

– втрата –

– зміненість –

– «логічна диверсія» –

– невизначеність –

– підміна –

Помилка терміна в третій фігурі –

– «спільність висновку» –

Помилка терміна середнього –

– нерозподіленість в обох засновках –

– почетверення термінів –

– розділення –

– софізм збірності –

Помилка термінів

– особлива –

– спільна –

Помилка термінів крайніх

– розширення –

Помилка термінів особлива 1

– в мові –

– змішання значення слів –

– складання –

Помилка термінів особлива 2

– поєднання слів неправильне –

– розділення слів неправильне –

Помилка термінів спільна –

– у термінах крайніх –

– у терміні середньому –

Помилка тотожних понять

– «відсутність рівності» –

Помилка фігур

- другої –
- першої –
- третьої –

Помилка фігури другої –

- «позитивність обох засновків» –

Помилка фігури першої –

- «негативність меншого засновку» –
- «частковість більшого засновку» –

Помилка фігури третьої –

- спільність висновку –
- «негативність меншого засновку» –

Поняття –

- хибне –

Поняття суперечливе –

- безпосереднє –
- опосередковане –

Поняття хибне –

- суперечливе –

Проблема –

- псевдопроблема –

Р

Розділення

- неправильнє –
- слів –

Розділення слів неправильнє –

Розширення терміна крайнього

- більшого –
- меншого –

С

«Софізм недозволеного процесу» –

-
- Структура доказу –
 - Судження –
 - невизначене –
 - хибне –
 - Судження невизначене кількісно –
 - Судження хибне –
 - суперечливе –
 - Сумісність понять –
 - підпорядкування –
 - тотожність –
 - Суперечливість –
 - підстав –
 - Суперечність безпосередня –
 - в понятті –
 - в судженні –
 - Суперечність логічна 1
 - безпосередня –
 - опосередкована –
 - Суперечність логічна 2
 - непряма –
 - пряма –

Т

- Теза –
 - змінена –
 - невизначена –
- Теза змінена –
 - цілком –
 - частково –
- Теза, змінена цілком –
 - втрата –
 - «логічна диверсія» –

Теза, змінена частково –

– доказ невідповідний –

Теза, не визначена кількісно –

У

Умовивід 1

– вірогідний –

– достовірний –

Умовивід 2

– неправильний –

– хибний –

Ф

Фігура логічна –

– друга –

– перша –

– третя –

Фігура хибна –

Х

Хибність засновку більшого –

– абсолютна –

– відносна –

Хибність засновку більшого абсолютна –

– «правило» –

Я

Якості мислення неправильного –

– невизначеність –

– нелогічність –

– необґрунтованість –

– непослідовність –

– суперечливість –

ДОДАТОК (словник термінів)

А

Абстрагування – відволікання від ряду неістотних властивостей і зв'язків досліджуваного предмета і виділення найістотніших і найхарактерніших його ознак, зв'язків і відношень з метою проникнення в суть цього предмета.

а) **Абстракція** – поняття, отримане внаслідок процесу відволікання (див. Абстрагування).

Аналіз – вичленення окремих властивостей предметів і дослідження їх як певних елементів цілого.

Аналогія – імовірний умовивід, в якому з того, що два предмети мають кілька однакових ознак, робиться висновок, що вони мають й інші спільні ознаки.

Аналогія предметів – аналогія, в якій об'єктом уподібнення виступають два одиничні предмети, а перенесеною ознакою – властивості цих предметів.

Аналогія відношення – аналогія, в якій об'єктом уподібнення виступають відношення між двома парами предметів, а перенесеною ознакою – властивості цих відношень.

Антитеза – судження, яке своїм змістом суперечить тезі, що спростовується.

Антоніми – вираження протилежних понять у мові.

В

Відображення – загальна властивість матерії, яка виражається у здатності матеріальних тіл шляхом власних змін відтворювати особливості взаємодіючих з ними тіл.

а) **Відчуття** – відображення у свідомості окремих сторін, властивостей предмета.

Властивість – те, що притаманне предметам, що відрізняє їх від інших предметів або що робить їх схожими на інші предмети.

Вказівка – прийом ознайомлення з предметом шляхом віднесення до виду або шляхом перелічення всіх його видів.

Визначеність мислення – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що у міркуванні всі думки при повторенні вживаються в одному і тому самому сенсі.

Визначення – логічна операція, за допомогою якої розкривається зміст поняття.

Визначення класичне – визначення, що містить вказівку на клас предметів, серед яких слід виділити визначуваний предмет, і на ознаку, завдяки якій він виділяється з цього класу.

б) **Визначення генетичне** – визначення, при якому ознаки змісту поняття розглядаються як зумовлені самим способом виникнення предмета.

в) **Визначення реальне** – визначення, яке розкриває суттєві ознаки самого предмета.

г) **Визначення номінальне** – визначення, шляхом якого замість опису будь-якого предмета вводять новий термін, пояснюється значення терміна, його походження тощо.

д) **Визначення явне** – визначення, яке містить пряму вказівку на притаманні предмету суттєві ознаки.

е) **Визначення неявне** – визначення, в якому зміст того чи іншого поняття виводиться з відношень цього поняття до інших понять у деякому контексті.

Відокремлене поняття – дія, в процесі якої відбувається перехід від поняття з більшим обсягом до поняття з меншим обсягом.

Висновок – судження, яке виводиться із засновків.

Д

Думка – результат, продукт процесу мислення, який відображає загальне в масі окремих речей, фіксує істотне, закономірне в багатоманітності явищ навколишнього світу.

Думка істинна – думка, яка правильно, не спотворено відображає у нашій свідомості дійсність.

Думка хибна – думка, яка спотворює дійсність, не відповідає об'єктивній реальності.

Дедукція – достовірний умовивід, в якому міркування переходить від більш загальних положень до менш загальних.

1. **Дедукція проста** – дедукція, яка складається з двох засновків.

Дедукція проста категорична – дедукція проста, засновками і висновком якої є категоричні судження.

Дедукція проста роздільна – дедукція проста, засновками і висновком якої є роздільні судження.

Дедукція проста умовна – дедукція проста, засновками і висновком якої є умовні судження.

Дедукція проста умовно-категорична – дедукція проста, в якій один із засновків є умовним судженням, а другий – категоричним судженням.

Дедукція проста умовно-роздільна – дедукція проста, в якій один засновок – умовне, а другий – роздільне судження.

Дедукція проста роздільно-категорична – дедукція проста, в якій один із засновків – роздільне судження, а другий – категоричне судження.

Дедукція проста роздільно-умовна – дедукція проста, в якій один засновок – роздільне, а другий – умовне судження.

2. Дедукція складна – дедукція, яка складається з більш ніж двох засновків.

Доведення – дія з обґрунтування судження за допомогою інших суджень.

Доведення пряме – доведення, в якому теза безпосередньо випливає з підстав.

Доведення непряме – доведення, в якому безпосередньо доводиться не теза, а її заперечення – антитеза.

Демонстрація доведення – форма побудови доведення.

Демонстрація спростування – форма побудови спростування.

3

Знання – результат пізнання навколишнього світу.

Знання безпосереднє – знання про ті ознаки предметів, які доступні органам чуттів.

Знання опосередковане – знання, за допомогою якого відбувається розкриття суті предметів і явищ та їх закономірностей.

Закон логічний – положення, яке відображає внутрішній необхідний суттєвий зв'язок між елементами думки або окремими думками.

Закон підстави – закон, згідно з яким будь-яке положення для того, щоб вважатися цілком достовірним, повинно бути обґрунтованим.

Закон несуперечності – закон, згідно з яким два положення, з яких одне стверджує те, що друге заперечує, в один і той самий час в одному і тому самому відношенні не можуть бути одночасно істинними.

Закон виключення – закон, згідно з яким з двох суперечних положень одне неодмінно буде істинним, друге – хибним, а третього бути не може.

1. г) **Закон тотожності** – закон, згідно з яким кожна думка повинна бути визначеною (тобто чіткою за змістом і обсягом) і не підмінюватися в процесі міркування іншою думкою.

Закон відношення – закон, згідно з яким із збагаченням змісту поняття обсяг останнього звужується, а збіднення змісту поняття веде до розширення обсягу цього поняття.

Зміст поняття – сукупність істотних ознак, спільних для всіх предметів даного класу, що входять у дане поняття.

Зв'язка судження – відображення відношення між предметом думки і його властивостями.

Засновки – судження, з яких виводять висновок.

I

Індукція – імовірний умовивід, у результаті якого на підставі знань про окремі об'єкти певного класу одержують загальний висновок, що стосується всіх об'єктів цього класу.

Індукція повна – індукція, в якій загальний висновок роблять на основі розгляду всіх можливих окремих випадків.

Індукція неповна – індукція, в якій загальний висновок про належність певної ознаки цілому класу предметів виводять із засновків, в яких ідеться лише про частину предметів цього класу.

Індукція популярна – неповна індукція, в якій загальний висновок про ознаки певної множини предметів здобувають на основі знання випадкових ознак або зовнішньої зумовленості цих ознак.

Індукція наукова – неповна індукція, в якій загальний висновок про ознаки певної множини предметів здобувають

на основі знання необхідних ознак або внутрішньої зумовленості цих ознак.

Л

Логіка – наука про форми і закони мислення.

Логіка реальна – логіка, яка вивчає форми і закони розвиваючого мислення.

Логіка формальна – логіка, що вивчає думки з боку їхньої структури.

а) **Логіка природна** – традиційний етап у розвитку формальної логіки.

б) **Логіка штучна** – сучасний етап у розвитку формальної логіки.

М

Матерія – об'єктивна реальність, яка відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них.

Мислення – активний, цілеспрямований процес опосередкованого і узагальненого відображення дійсності, результати якого матеріалізуються в мові і перевіряються суспільно-виробничою практикою людини.

Мислення правильне – мислення, яке характеризується визначеністю і чіткістю, несуперечністю і послідовністю, обґрунтованістю і доказовістю.

Мислення неправильне – мислення, якому властиві невизначеність і нечіткість, суперечність і непослідовність, необґрунтованість і бездоказовість.

Мова – необхідна умова формування думок, засіб їх вираження.

Мова природна – звукова мова, що являє собою систему знаків, слів і є членороздільною.

Мова штучна – спеціальна мова, яка створена для тієї чи іншої науки.

Н

Несуперечність мислення – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні відсутні логічно протилежні або суперечливі думки про один і той самий предмет, який береться в один і той самий час в одному і тому самому відношенні.

О

Обсяг поняття – певна сукупність, множина, клас предметів, кожний з яких має ознаки, відображені у змісті поняття.

Ознака – думка про властивості і відношення предметів.

Основа поділу – ознака, за якою здійснюють поділ.

Ознака видова – ознака, яка відрізняє предмети одного виду від предметів інших видів, що входять до одного і того самого роду.

Ознака ствердна – ознака, яка вказує на те, що є у предметі.

Ознака заперечна – ознака, яка вказує на те, чого немає у предметі.

Ознака істотна – ознака, яка необхідно належить предмету, виражає його внутрішню природу, його сутність.

Ознака неістотна – ознака, яка може належати, а може і не належати предмету і яка не виражає його сутності.

Опис – прийом ознайомлення з предметом шляхом перелічення його зовнішніх, несуттєвих рис з метою нестрогого відрізнення його від подібних до нього предметів.

Обґрунтованість мислення – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що у міркуванні всі думки спираються на інші думки, істинність яких доведена.

Омоніми – слова, які мають однакове звучання, але різні за змістом.

Обернення – безпосередній умовивід, у висновку якого як підмет береться присудок засновку, а як присудок – підмет засновку.

II

Пізнання – суспільно-історичний процес людської діяльності, спрямований на відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини.

Пізнання чуттєве – нижче пізнання людиною матеріального світу, яке полягає у живому спогляданні предметів і явищ дійсності.

Пізнання логічне – вище пізнання людиною матеріального світу, яке виникає на підставі даних, отриманих від чуттєвого пізнання.

Предмет – кожна матеріальна річ, об'єкт пізнання.

а) **Предмет думки** – все, що може бути об'єктом пізнання.

Порівняння 1 – встановлення тотожності і відмінності ознак предметів і явищ дійсності.

Послідовність – якість правильного мислення, яка свідчить про те, що в міркуванні всі думки органічно пов'язані одна з одною і впливають одна з одною.

Приєм логічний – спосіб діяльності мислення, який дає можливість здобувати нове, більш глибоке і всебічне знання на підставі відповідної обробки наявних думок.

Планування – розташування думок у певній послідовності з метою ясності і систематичності викладу.

Помилка фактична – помилка, пов'язана зі створенням у нашій думці відношень між предметами і явищами дійсності.

Помилка логічна – помилка, пов’язана з неправильністю думки, тобто зі спотворенням зв’язків між самими думками.

Поняття – форма мислення, в якій відображається суть предметів і явищ реального світу в їх істотних, необхідних ознаках і відношеннях.

Поняття загальне – поняття, в обсязі якого мисляться два або більше предметів.

а) **Поняття загальне реєструюче** – поняття, до обсягу якого входить чітко визначена кількість предметів, що підлягають обліку.

б) **Поняття загальне нерєструюче** – поняття, яке охоплює необмежену кількість предметів, які неможливо перерахувати.

Поняття одиничне – поняття, обсяг якого включає один предмет.

Поняття збірне – поняття, яке відображає ознаки певної сукупності однорідних предметів, що мислиться як одне ціле.

Поняття роздільне – поняття, в обсязі якого кожний окремий предмет мислиться як елемент класу.

Поняття конкретне – поняття, яке відображає предмет у сукупності його ознак.

Поняття абстрактне – поняття, яке відображає будь-яку ознаку предмета, що відділяється подумки від предмета і сама виступає як предмет мислення.

Поняття позитивне – поняття, зміст якого відображає наявність певних ознак у предмета.

Поняття негативне – поняття, зміст якого відображає відсутність певних ознак предмета.

Поняття родові – поняття, яке виражає істотні ознаки класу предметів, що є підпорядковуючим для будь-яких видів.

Поняття видове – поняття, яке виражає істотні ознаки класу предметів, що є підпорядкованим для будь-якого роду.

Поняття співвідносне – поняття, що відображає такі предмети, існування одного з яких немислиме без існування іншого.

Поняття безвідносне – поняття, що відображає предмети, з існуванням яких ми не пов'язуємо необхідного існування будь-яких інших предметів.

Поняття універсальне – поняття, в якому мисляться всі елементи сфери, що розглядається.

Поняття порожнє – поняття, яке не відображає ніяких об'єктів.

Поняття ствердне – поняття, яке відображає наявність у предметі тієї чи іншої якості.

Поняття заперечне – поняття, в якому відображається відсутність у предметі тієї чи іншої якості.

Поняття непорівняльні – поняття, які не мають найближчого спільного родового поняття, оскільки вони відображають предмети різних, віддалених предметних галузей.

Поняття порівняльні – поняття, у змісті яких є спільні ознаки.

Порівняння 2 – прийом ознайомлення з предметом, який стосується тих випадків, коли цікаве нам поняття можна зіставити з іншими поняттями, схожими на нього, і внаслідок такого зіставлення краще з'ясувати це поняття.

1. **Поняття сумісні** – порівняльні поняття, які у своєму змісті мають ознаки, що не виключають повного або часткового збігу обсягів цих понять.

Поняття рівнозначні – сумісні поняття, які мають однаковий обсяг, але відрізняються одне від одного змістом.

Поняття перехресні – сумісні поняття, які мають частину спільного обсягу, але різний зміст.

Поняття підпорядковані – сумісні поняття, обсяг одного з яких повністю входить в обсяг другого, а обсяг другого тільки частково входить в обсяг першого.

а) **Поняття підпорядковане** – поняття, обсяг якого повністю входить в обсяг іншого поняття, але не вичерпує його.

б) **Поняття підпорядковуюче** – поняття, обсяг якого входить в обсяг підпорядкованого поняття тільки частково.

2. **Поняття несумісні** – порівняльні поняття, обсяги яких не збігаються.

Поняття співпідпорядковані – несумісні поняття, обсяги яких однаковою мірою підлегли більш загальному родовому поняттю.

Поняття суперечні – несумісні поняття, в яких зміст одного заперечує зміст іншого, не утверджуючи будь-яких інших ознак.

Поняття протилежні – несумісні поняття, в яких зміст одного не тільки виключає ознаки іншого, але й заміщує іншими, несумісними ознаками.

Поняття визначуване – поняття, істотні ознаки якого відшукуються.

Поняття визначаюче – поняття чи група понять, за допомогою яких вводиться визначуване поняття.

Поділ поняття – логічна операція, за допомогою якої розкривається обсяг поняття.

а) **Поняття ділене** – поняття, обсяг якого ділять.

Поділ класичний – поділ, підставою якого є ознака, при зміні якої утворюються видові поняття, що входять в обсяг діленого (родового) поняття.

Поділ дихотомічний – поділ, при якому поняття ділять на два суперечні поняття.

Поділ класифікаційний – поділ, при якому класи поділяють на підкласи, останні – на ще дрібніші частини і т. д.

Предикат судження – поняття про властивості предмета.

Перетворення – безпосередній умовивід, засновок якого змінює якість: ствердний засновок стає заперечним, а заперечний – ствердним.

Протиставлення – безпосередній умовивід, засновок якого спочатку перетворюється, а потім обертається.

Підстави доведення – судження, які використовуються для доведення тези.

Підстави спростування – судження, які використовуються для спростування тези.

Р

Речення – матеріальна форма судження.

Речення розповідне – граматична форма виразу суджень.

Рід найближчий – безпосередньо більш широкий клас предметів, в який як вид входять предмети, що розглядаються.

Розподіленість терміна – відношення між обсягами суб'єкта і предиката.

Розрізнення – з'ясування смислу одного і того самого слова, яке означає різні поняття.

Розчленування – розклад подумки цілого на суму його складових частин.

С

Свідомість – властивість високоорганізованої матерії – людського мозку – відображати навколишній світ у формі ідеальних образів.

Сприйняття – відображення у свідомості предметів загалом, без виділення їх окремих властивостей і сторін.

Синтез – поєднання тих частин цілого, які вичленені й вивчені в процесі аналізу, встановлення взаємодії і взаємозв'язку їх та дослідження предмета як єдиного цілого.

Слово – звукова матеріальна оболонка, в якій мова реєструє і закріплює результати роботи мислення; мовна форма вираження поняття.

Словосполучення – мовна форма вираження поняття.

Синоніми – слова, які мають різне звучання, але збігаються або наближаються одне до одного за своїм значенням; вираження рівнозначних понять у мові.

Судження – форма мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмет думки.

Суб'єкт судження – поняття про предмет думки.

Судження загальне – судження, в якому за кожним предметом певного класу стверджується або заперечується якась ознака.

Судження часткове – судження, в якому ознака співвідноситься з деякими предметами певного класу.

Судження одиничне – судження, в якому ознака або ознаки співвідносяться з окремим предметом.

Судження ствердне – судження, в якому фіксується наявність ознаки у даного предмета.

Судження заперечне – судження, в якому фіксується відсутність ознаки у певного предмета.

Судження загальноствердне – судження, в якому ознака стверджується за частиною класу предметів.

Судження загальнозаперечне – судження, в якому ознака заперечується за класом предметів.

Судження частково ствердне – судження, в якому ознака стверджується за частиною класу предметів.

Судження частково заперечне – судження, в якому ознака заперечується за частиною класу предметів.

Судження підпорядковані – два судження, які мають однакову якість, але різну кількість.

Судження суперечні – два судження різної кількості, які взаємно виключають одне одного.

Судження протилежні – два загальні судження, які взаємно виключають одне одного.

Судження підпротилежні – два часткові судження, які взаємно виключають одне одного.

Судження істинне – судження, зміст якого відповідає дійсному стану речей.

Судження хибне – судження, зміст якого спотворює дійсний стан речей.

1. **Судження просте** – судження, яке виражає зв'язок двох понять.

Сполучник логічний – логічний термін, основна функція якого полягає в тому, що за його допомогою з простих суджень утворюються складні. Виділяють такі сполучники логічні: кон'юнкція, диз'юнкція (строга та нестрога), імплікація, еквіваленція.

2. **Судження складне** – судження, яке складається з двох або більше простих суджень, з'єднаних між собою логічними сполучниками або поняттями (зв'язками).

а) **Судження рівнозначне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучних слів «тоді і тільки тоді, коли».

б) **Судження роздільне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «або».

в) **Судження умовне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «якщо..., то».

Судження категоричне – судження, в якому виражається знання про належність або неналежність ознаки предмету незалежно від будь-яких умов або судження, побудоване за допомогою сполучника «і».

1. **Судження категоричне просте** – просте судження, в якому виражається знання про належність або неналежність ознаки предмету незалежно від будь-яких умов.

а) **Судження існування** – категоричне судження, в якому виражається знання про належність або неналежність ознаки предмету незалежно від будь-яких умов.

б) **Судження відношення** – категоричне судження, в якому відображається факт певної спільності між двома і більше предметами.

в) **Судження властивості** – категоричне судження, в якому стверджується (або заперечується) наявність певної ознаки у предмета.

2. **Судження категоричне складне** – складне судження, побудоване за допомогою сполучника «і».

Судження модальне – судження, в якому стверджується можливість, дійсність або необхідність будь-чого.

1. **Судження модальне просте** – просте судження, в якому стверджується можливість, дійсність або необхідність будь-чого.

а) **Судження дійсності** – модальне судження, яке розкриває факт наявності або відсутності даного явища.

б) **Судження можливості** – модальне судження, в якому відображається імовірність певного явища.

в) **Судження необхідності** – модальне судження, яке виражає думку про закономірне явище, процес, відношення.

2. **Судження модальне складне** – складне судження, побудоване за допомогою таких зв'язуючих понять, як «можливо», «дійсно» і т. п.

Спростування – доведення хибності або неспроможності будь-якої тези.

а) **Спростування пряме** – спростування, яке доводить істинність антитези.

а) **Спростування непряме** – спростування, яке встановлює хибність наслідків, що випливають з тези.

Т

Термін – слово, що виражає спеціальне поняття, необхідний компонент судження чи умовиводу.

Термін судження – суб'єкт або предмет судження.

а) **Термін судження розподілений** – термін, обсяг якого повністю включається в обсяг другого або повністю виключається з нього.

б) **Термін судження нерозподілений** – термін, обсяг якого тільки частково включається в обсяг іншого терміна або частково виключається з нього.

Термін більший – термін, який виступає предикатом висновку в простому категоричному умовиводі.

Термін менший – термін, який виступає суб'єктом висновку в простому категоричному умовиводі.

Термін середній – термін простого категоричного умовиводу, який знаходиться в обох засновках і не входить до висновку.

Традукція – достовірний умовивід, в якому кількісні характеристики засновків і висновку однакові.

Теза – судження, яке треба довести або спростувати.

Теза доведення – судження, яке треба довести.

Теза спростування – судження, яке треба спростувати.

У

Уявлення – чуттєво-наочний образ предметів або явищ дійсності, що зберігається і відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуття.

Узагальнення – поширення загальних істотних ознак класу предметів, виділених у процесі абстракції, на кожний предмет цього класу.

а) **Узагальнення поняття** – дія, в процесі якої відбувається перехід від поняття з меншим обсягом до поняття з більшим обсягом.

Умовивід – форма мислення, в якій з одного або кількох суджень виводять нове судження, яке містить у собі нові знання.

Умовивід безпосередній – умовивід, в якому висновок робиться на підставі одного засновку.

Умовивід опосередкований – умовивід, в якому висновок робиться на підставі двох і більше засновків.

Умовивід простий – умовивід, який складається з двох засновків.

Умовивід складний – умовивід, який складається з декількох простих умовиводів.

Умовивід достовірний – умовивід, в якому з істинних засновків при наявності відношення логічного слідування між засновками і висновком завжди виходить істинний висновок.

Умовивід імовірний – умовивід, який дає недостовірне знання.

Умовивід повний – умовивід, в якому виражені явно всі його складові частини.

Умовивід неповний – умовивід, в якому не виражена явно яка-небудь його складова частина.

Умовивід правильний – умовивід, в якому є послідовність зв'язку між судженнями.

Умовивід неправильний – умовивід, в якому немає послідовності зв'язку між судженнями.

Ф

Форма думки – будова, спосіб поєднання складових частин думки.

Х

Характеристика – прийом ознайомлення з предметом шляхом перелічення його внутрішніх, суттєвих властивостей.

Ч

Члени поділу – поняття, що утворюються внаслідок поділу.

ЗБОЇ ТА ПОРУШЕННЯ ЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ЖИВОМОВНОМУ ПОТОЦІ

**(у залежності від порядку слів, вживання вставних
чи синтаксичних конструкцій висловлювань)**

Існує низка чинників, які у живомовному потоці впливають на значення, смисл, прагматику висловлювання. Це вживання лексичних одиниць (з урахуванням їх семантичної структури), відбір окремих лексичних одиниць з цілого синонімічного ряду, контекстуальне та інтонаційне оформлення, дотримання стилістичних та етикетно-комунікативних норм та ін. Нижче пропонуємо ілюстрацію щодо змін семантико-прагматичних акцентів у залежності від порядку слів, а також порушення логічних схем у конкретних конструкціях висловлювань. Наприклад, речення **Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів** може змінювати внутрішній логічний та семантико-прагматичний вектор у залежності від порядку слів (ужитих прийменників чи інших службових частин мови та вигуків), таких як *не, можливо, необхідно, добре (добре було б), погано, я вважаю, ймовірно, обов'язково, доведено, дійсно, вірю, якби, відомо, переконаний, припускає, неначе, ніби, немовби, проте, очевидно, передбачаю, думаю, вважаю, я переконаний (я переконаний, що), доведено (доведено, що), внаслідок, всупереч, завдяки, попри все, через, залежно від, адже та ін.*

Шановні учасники мандрівки, НЕ мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені НЕ приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно НЕ повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити НЕ Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра НЕ у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у НЕ нас буде нагода потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас НЕ буде нагоди потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода НЕ потрапити на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити НЕ на відкриття виставки художників-модерністів.

Шановні учасники мандрівки, мені приємно повідомити Вам те, що завтра у нас буде нагода потрапити на відкриття виставки НЕ художників-модерністів.

Завтра на раді старшин будемо вирішувати долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

МОЖЛИВО, завтра на раді старшин будемо вирішувати долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра, МОЖЛИВО, на раді старшин будемо вирішувати долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин, МОЖЛИВО, будемо вирішувати долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин будемо, МОЖЛИВО, вирішувати долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин будемо вирішувати, МОЖЛИВО, долю зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин будемо вирішувати долю, МОЖЛИВО, зрадників і піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин будемо вирішувати долю зрадників і, МОЖЛИВО, піддамо їх справедливому осуду.

Завтра на раді старшин будемо вирішувати долю зрадників і піддамо їх, МОЖЛИВО, справедливому осуду.

Запропоновані ілюстрації маніфестують зміну семантичної структури, змісту, мети, прагматики, комунікативної інтенції та логічної моделі висловлювання у залежності від зміни позиції однією лексевою.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анкерсмит Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. – Москва, 2003.

Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык (К проблеме языковой «картины мира») // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3.

Арутюнова Н. Д. От редактора // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – Москва, 1990.

Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. – Львів, 2010.

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології. – Львів, 2000.

Бут В. В. Онтологічні засади людської деструктивності // Гілея. – 2011, № 8. – С. 347–354.

Гнатюк Я. С. Логіка: сучасна перспектива традиційної теорії. – Івано-Франківськ, 2016.

Гнатюк Я. С. Некласична логіка: навч. посібник: курс лекцій. – Івано-Франківськ, 2014.

Грайс Г. П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1985, вып. XVI.

Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г. Елементарна логіка. 4-те вид. – Івано-Франківськ, 2008.

Єрушевич Г. Д., Мельник Я. Г. Логіка та етика. 4-те вид. – Івано-Франківськ, 2018.

Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки. – Київ, 2002.

Жоль К. К. Логика. Введение в современную символическую логику. – Киев, 2000.

Іванченко Р. Г. Адекватність розуміння і ясність тексту. – Київ, 1991.

Ивлев Ю. В. Логика. – Москва, 2009.

Карамішева Н. В. Логіка. Пізнання. Евристика. – Львів, 2002.

Конверський А. Є. Логіка. – Київ, 2012.

Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. 2-е испр. и доп. изд. – Москва, 1975.

Кривоносов А. Т. Язык. Логика. Мышление. Умозаключение в естественном языке. – Москва – Нью-Йорк, 1996.

Логика. – Минск, 1974.

Логіка для юристі / заг. ред. В. І. Цимбалюка. – Львів, 2000.

Логіка / заг. ред. проф. В. Д. Титова. – Харків, 2006.

Логіка і гуманітарні науки / ред. кол. проф. М. В. Попович. – Київ, 1971.

Логика и методология системных исследований / отв. ред. Л. Н. Сумарокова. – Киев, Одесса, 1977.

Логика и риторика: Хрестоматия. – Минск, 1997.

Логика, психология и семиотика: аспекты взаимодействия. – Киев, 1990.

Логіка: словник-довідник/ уклад. М. Г. Тофтул. – Київ, 2012.

Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления / отв. ред. М. В. Попович. – Киев, 1980.

Логико-грамматические очерки.

Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов/ отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва, 1989.

Логический анализ языка: противоречивость и аномальность текста / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – Москва, 1990.

Кузина Е. Б. Практическая логика. Упражнения и задачи с объяснением способов решения. – Москва, 1996.

Мельник Я. Г., Криворучко Н. В. Прологомени до українського дискурсу. – Івано-Франківськ, 2012.

Мозгова Н. Г. Логіка. – Київ, 2011.

Ненашев М. И. Введение в логику. – Москва, 2004.

Непейвода Н. Н. Прикладная логика. – Новосибирск, 2004.

Повторева С. М. Словник з логіки. – Львів, 2009.

Потятинник Б., Лозинський М. Патогенний текст. – Львів, 1996.

Речевые приемы и ошибки: типология, деривация и функционирование. – Москва, 1989.

Символическая логика. – СПб., 2005.

Солодухин О. А. Логика. – Ростов-на-Дону, 2000.

Спивак Д. И. Лингвистика измененных состояний сознания. – Ленинград, 1986.

Тофтул М. Г. Логіка. – Київ, 1999.

Фреге Г. Логика и логическая семантика: Сборник трудов. – Москва, 2000.

Хоменко І. В. Логіка. – Київ, 2004.

Хоменко І. В. Логіка для юристів. – Київ, 2001.

Цалін С. Д. Логічний словник-довідник. – Харків, 2006.

Черепанов Е. В. Логика и язык // *Философия науки*. – 2006. – № 3. – С. 65–81.

Черепанов С. К. Парадокс слова // *Философия науки*. – 2011. – № 3. – С. 68–94.

Список рекомендованої літератури

Шипунова О. Д. Логика и теория аргументации. – 2006.

Яшин Б. Л. Задачи и упражнения по логике. – Москва, 1996.

Наукове видання

МЕЛЬНИК Ярослав Григорович

**ПОМИЛКИ У СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОЇ ЛОГІКИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ДІАЛЕКТИЧНИЙ
ТА КОМУНІКАТИВНО-ДЕВІАТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

Головний редактор *В. М. Головчак*

Підп. до друку 25.02.2019. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура “UkrainianSchoolBook”. Ум. друк. арк. 6,1.

Тираж 100 пр. Зам. №

Видавець

Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006

Виготовлювач

ISBN 978-966-640-467-4